

Araştırma Makalesi

TÜRK DÜNYASI EDEBİYATINDA REPRESSİYA

İbrahim DİLEK*

Suçlamaya niyetli olunca kanıt bulunur.

Çin Atasözü

Öz

SSCB’de Stalin tiranlığı zamanında II. Dünya Savaşı’ndan hemen öncesinde uygulanan, literatürde Repressiya olarak da adlandırılan dönemde *halk düşmanı* suçlamasıyla milyonlarca insan gözaltına alınmış, yüz binlercesi ise ya kurşuna dizilmiş ya da çalışma kamplarına gönderilmişlerdir. Devlet tarafından yaratılan korkunun etkisi onlarca yıl sürmüştür, insanlar her an tutuklanmak ya da kurşuna dizilmek korkusu içinde yaşamışlardır. Yaşanan korku yıllar sonrası bile olsa edebiyata kaynaklık etmiş, döneme ait uygulamalar birçok edebî türde çeşitli yönleriyle kaleme alınmıştır. Bunlar edebî eser niteliği taşımanın ötesinde aynı zamanda tarihsel birer belgedirler. Bununla birlikte zamanın gerçeklerini ortaya koyabilmek için çeşitli bilimsel çalışmalar da yapılmıştır. Bu makalede; Bahtiyar Vahabzade’nin “İki Korku” adlı şiiriyle birlikte Türk dünyası edebiyatındaki mensur metinlerde edebî olarak dile getirilenler, Orlando Figes’in *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya’sında Özel Yaşam* adlı eserindeki gerçek hayattan derlenmiş anılar ve değerlendirmelerle birlikte ele alınmıştır. Ayrıca yeri geldikçe Aleksander Soljenitsin’in *Gulag Takım Adaları*, Vasili Grossman’ın *Her Şey Geçip Gider*, Arthur Koestler’in *Gün Ortasında Karanlık*, Svetlana Aleksiyeviç’in *Kadın Yok Savaşın Yüzünde* ve Eugenia Ginzburg’un *Anafora Doğru ve Anaforun İçinde* adlı eserlerinden yapılan alıntı ve değerlendirmeler de çalışmaya

Geliş Tarihi: 05.12.2018

Kabul Tarihi: 22.08.2019

Makalenin Künyesi:

Dilek, İ. (2019). “Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 48, 27-82.

DOI: 10.24155/tdk.2019.111

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ibrahim.dilek@hbv.edu.tr
ORCID ID: 0000 0003 3697 4088

dâhil edilmiştir. Böylelikle Repressiya'nın ortaya çıkardığı ölümcül şartlardan mucizevi bir şekilde hayatta kalmayı başaran dönemin tanığı olanların neredeyse epik bir tarzda kaleme aldıkları öz yaşam öyküleri, bu öykülerin edebiyata yansımış hâlleri ve bilimsel kaynaklar bir arada değerlendirilmiştir.

Anahtar sözcükler: Stalin, Repressiya, korku, şüphe, muhbir, anı, edebiyat.

Repression in the Literature of Turkic World

Abstract

During the reign of Stalin tyranny millions of people have been detained on charges of anti-government propaganda in the literature, and hundreds of thousands of people have been shot or sent to work camps immediately before World War II. The effect of the fear created by the state lasted for decades, and people lived in fear of being arrested or shot at any moment. Even after many years of fear, it has been a source of literature, and the practices of the period have been written in many different ways. They are not only literary works but also historical documents. However, various scientific studies have been carried out in order to reveal the realities of time. In this article, the poems of Bahtiyar Vahabzade, which are mentioned in Turkish world literature as prose-type texts, are discussed with the memories and evaluations compiled from “*Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusyasında Özel Yaşam*” of Orlando Figes. In addition, “*Gulag Takım Adaları*” of Aleksander Soljenitsin, Vasili Grossman's “*Her Şey Geçip Gider*”, “*Gün Ortasında Karanlık*” of Arthur Koestler, Svetlana Alekseyevich's “*Kadın Yok Savaşın Yüzünde*” and Eugenia Ginzburg's “*Anafora Doğru ve Anaforun İçinde*” books were included in the study. In this way, the autobiographical stories of those who were witnesses of the period, who miraculously survived from the deadly conditions revealed by Repressiya, reflected in the literature of these stories and scientific sources, were evaluated together.

Keywords: Stalin, Repressiya, fear, doubt, informant, memory, literature.

Giriş

Tarihimiz uzun bir adaletsizlik gecesinin hikâyesidir: Hitler'in Almanya'sı, Stalin'in Rusya'sı, ırk ayrımının Güney Afrika'sı, Çavuşesku'nun Romanya'sı, Mao'nun ve Tiananmen Meydanı'nın Çin'i, Senatör McCarthy'nin Amerika'sı, Castro'nun Küba'sı, Pinochet'in Şili'si, Stroessner'in Paraguay'ı, bitmek tükenmek bilmeyen diğerleri, zamanımızın haritasını oluşturur (Manguel, 2010: 288). Bu haritayı betimleyen en iyi örnekler hiç şüphesiz edebî eserlerdir. Bu makalenin konusunu oluşturan Repressiya ile ilgili uygulamaları Stalin dönemindeki diğer politika-

lardan ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu politikaların halk üzerindeki etkilerini ve edebiyata yansımalarını birbirinden bağımsız bir şekilde değerlendirip yorumlamak da oldukça güçtür.

Makalede, SSCB'nin kuruluşundan başlayarak Stalin'in ölümüne kadar devam eden zaman içinde birbirini takip eden bu uygulamalara ve mağdurlarının yaşadıkları Repressiya dönemine odaklanılmıştır. Değerlendirmeler yapılırken yalnızca Türk dünyası edebiyatlarından örneklerle yetinilmemiş, okuyucuya bütüncül bir bakış açısı sağlamak için yeri geldikçe Orlando Figes'in *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*, Aleksander Soljenitsin'in *Gulag Takım Adaları*, Vasili Grossman'ın *Her Şey Geçip Gider*, Arthur Koestler'in *Gün Ortasında Karanlık*, Svetlana Aleksiyeviç'in *Kadın Yok Savaşın Yüzünde*, Anatoli Rıbakov'un *Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası* adlı eserleriyle Eugenia Ginzburg'un *Anafora Doğru* ve *Anaforun İçinde* adlı eserlerinden yapılan örneklemeler ve değerlendirmeler de çalışmaya dâhil edilmiştir.

Böylelikle Repressiya'nın ortaya çıkardığı ölümcül şartlardan mucizevi bir şekilde hayatta kalmayı başaran tanıkların neredeyse epik bir tarzda kaleme aldıkları öz yaşam öyküleri, bu öykülerin edebiyata yansımış hâlleri ve bilimsel kaynaklar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Repressiya kurbanlarıyla birlikte; Kulaklar, Troçkist veya NEP yanlısı olmakla suçlananlar, Partide gözden düşenler, II. Dünya Savaşı'nda esir düşüp kurtulanlar ve daha birçokları aynı insanlık dışı anlayışın ürettiği terörün hissinde uğrayıp, aynı kaderi yaşamışlardır. Bu yaşananları kesin bir çizgiyle birbirinden ayırmak imkânsızdır. Makalede, anılan dönemde (1937-1938) ve sonrasında siyasal korkuyu/devlet korkusunu insanlık tarihi içinde en sistematik seviyede uygulayan SSCB'de toplumda korkunun hangi seviyeye yükseldiğini anlatan edebî metinler benzer yanlarıyla ele alınacak, daha doğrusu bir kısmı otobiyografik tarzda yazılmış bu edebî metinlerin *kurgusal yapısı* ve üslubu içinde dile getirilenler korku, şüphe ve muhbirlik kavramları etrafında değerlendirilecektir. Sonuç olarak, bu çalışmada Repressiya mağdurlarını anlatan edebî eserler yer almış olmakla birlikte yeri geldikçe Stalin terörünün sürekliliğini ortaya koymak için Repressiya öncesi ve sonrasında da belgesel nitelikli gerçek, yaşanmış olaylara ve hikâyelere yer verilmiştir.

Yukarıda sıralanan totaliter rejimler arasında insan hayatının kutsallığını hiçe sayan ve insanlığa karşı işlenen suçlar arasında nicelik ve nitelik ayrımı yapmak mümkün değildir, hepsi aynı kaba konulabilir. Fakat yapılan ortak uygulamalara örneklik teşkil etmesi bakımından Stalin Rusya'sının ayrıcalıklı bir yeri vardır. SSCB'de başlayıp yirminci yüzyıla egemen olan ve *Komintern* vasıtasıyla SSCB dışına çıkıp dünya devrimi

olma amacı güden Komünist ütopya, gerçekte beklenmedik bir görünüm aldı; birbirini izleyen totaliter iktidarlar, zorunlu çalışma, Gulag, Repressiya, onlarca, hatta milyonlarca insanın ölümü... Mutluluk dolu bir gelecek düşü bir kâbusa, bir distopyaya hatta bir cehenneme dönüşmüştü. Bunun en önemli nedenlerinden biri, hiç şüphesiz SSCB'yi yönetmiş olanların niteliklerinin vasatlığıdır. Devrimi yapan ve iktidara el koyan Lenin ve arkadaşları keskin zekâlı, üst düzeyde eğitim görmüş, zengin bir kültüre sahip, birkaç dil bilen insanlardı. Bu vasıfları bile onların hata yapmalarına hatta suç işlemelerine engel olamamıştı. Stalin onları entelektüel niteliklerinden dolayı saf dışı bıraktı ve Parti içinde yalnızca kolay hükmedebildiği vasat insanların yükselmesine izin verdi (D'encausse, 2019: 7-9). Vicdanları körleştiren bu vasatlık, sistem içinde bireysel yükselmeyi ve orada tutunmayı tek amaç hâline getirmiş ve bununla birlikte kolektifleşme, Gulag ve Repressiya gibi politikaların acımasız uygulama ve sonuçlarını da doğurmuştur. Bu dönemlerdeki yöneticilerin vasatlığı halkın hafızasında mizahi bir şekilde dile getirilir. Sonraki yıllarda anlatılan bir fıkra ortalığı kasıp kavurur: SSCB'nin önderi arıza yapan bir trendedir. Önce Lenin olacaktır bu, 'Makinisti kurşuna dizin!' diye gürler devrimin babası. Aynı sahne bu kez Stalinle tekrarlanır: 'Bütün yolcular Gulag'a!' diye emreder. Sıra Kruşçev'e gelir, o da herkesi rehabilite ederek treni hareket ettirebileceğini düşünür. Sonunda sıra Brejnev'e gelir. Sakince der ki: 'Perdeleri kapatın, böylece trenin durduğu artık görülmez.' (D'encausse, 2019: 11).

Ortak acıları paylaşan Repressiya mağdurları ve/veya kurbanları dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir bireyden farklı değildir. Onların hikâyelerini okuyanlar mağdur ya da kurban olmadan önceki hâlleriyle kendileri arasında rahatlıkla özdeşim kurabilirler. Yaşananların gerçek ya da edebî kurguya aktarılmış hikâyeleri o denli insanlık dışıdır ki, vicdanı olan ve bedeninde bir kalp taşıyan okur, bu yaşatılanların gerçek olup olmadığı konusunda kuşkuya kapılır. 1920'li yıllardan itibaren tutuklanan ya da öldürülen aydınlar; 1927-1928 yıllarında Kulak suçlamasıyla servetleri ellerinden alınan zenginler, dindarlar; 1937 yılında başlayan Repressiya ile kırıma uğratılan siyasi muhalifler, hiçbir siyasi bağlantısı olmayan sıradan vatandaşlar, devlet görevlileri; II. Dünya Savaşı sonrası Almanlara esir düşmekle suçlanan askerler; 1947 yılından sonra tekrar ideolojiye aykırı hareket etmekle suçlanan sanatçılar, aydınlar, bilim insanları, devlet görevlileri... Hepsi adalet yokluğunun karmaşasında ya kurşuna dizilmişler ya haksız yere hapse atılmışlar ya da ağır şartların bulunduğu çalışma kamplarına gönderilmişlerdir.

Bu süreçte çeşitli kamplar planlanmıştır. Suçun türüne ve cezasının durumuna göre insanlar ya doğrudan öldürülüyor ya hapsediliyor ya da

bu kamplara gönderiliyorlardı. 1937-38 yılları arasında sayıları tam bilinmemekle birlikte sadece Azerbaycan'da 70-80 bin aydın; bilim adamı, yazar, sanatçı, öğretmen ve din adamı yok edilmiştir. Özellikle yabancı dil bilenler bu kıyımdan paylarına düşeni fazlasıyla almışlardır (Bünyadov, 2004: 8-9). Kırgızistan'da ise kızıl terör kurbanlarının sayısı 40 binlere dayanmıştır (Güngör, 2018: 270). O dönem Kırgızistan nüfusunun 2 milyon civarında olduğu düşünülürse 40 bin sayısı, nüfusun %2'sine tekabül eder. Bunlar hiç şüphesiz toplumu yönlendirici aydın sınıfına mensup insanlardır. Bunların arasında Kırgızların içinden yetişen ilk profesör olan Kasım Tinıstanov başta olmak üzere, Abdükerim Orazbekov, Törekul Aytmatov, Bayalı Dıykanoviç İsakeev, Murat Salihov gibi pek çok aydın vardır.¹ Diğer Türk yurtlarında olduğu gibi Kırgızistan'da da yaşanan bu aydın kaybı ülkenin gelecek yıllardaki her türlü yapılanmasını olumsuz anlamda köklü bir şekilde etkilemiştir. SSCB'nin en ücra yerleşim yerlerinden biri olan Hakasya'da ise 1930-1939 yılları arasında toplam 2864 kişi karşı devrimci olarak suçlanmış, bunların 2087'si ise ölüm cezasına çarptırılmıştır. Suçlananların sayısı toplam nüfusa oranı %1'dir. Fakat oranın az olması bir şey ifade etmez. Çünkü suçlanıp öldürülenler her yerde olduğu gibi Hakasya'da da toplumun aydın sınıfına mensup olanlardır. Ayrıca Hakasya'da oranın düşük olmasının nedeni 1930'lu yıllarda bölgede endüstriyel özerkliğin gelişmesiyle birlikte nüfusun hızla artmış olmasıdır. 1930-1939 yılları arasında Hakasya'nın nüfusu 163.200 kişiden 275.500 kişiye ulaşmıştır (Karlov, 2011: 177-178). Stalin terörü ve Sibiryaya hakkında çok değerli bir çalışma yapmış olan Papkov, 1928-1941 yılları arasında tutuklamaların, sınır dışı edilmelerin vb. uygulamaların sonucunda Sibiryadaki nüfusun yarısının etkilendiği tespitini yapmaktadır (Papkov, 1997: 254). Papkov Sibiryada 1937 yılında on bir ayrı suçtan tutuklananların sayısını 34.872 olarak verir. Sibiryaya özelinden bakıp bölgeler hakkında genel bir hüküm verilecek olursa Stalin teröründen doğrudan etkilenenlerin genel nüfusa oranı %1'den başlayarak artmakla birlikte dolaylı olarak bu uygulamalardan etkilenenler toplumun tamamına yakındır.

Sovyetlerin karmaşık idari ceza sistemlerinden biri olan Gulag, Ana Kamp İdaresinin (Rusça: Glavnoye Upravlanıye Lagerey) baş harflerinden alınmış kısaltma olup Sibiryadaki zorunlu çalışma kamplarının genel adıdır (Öksüz, 2018: 74). Kampların her birinin giriş kapılarında “*Emek, SSCB’de Şeref, Şan, Cesaret ve Kahramanlık Meselesidir!*” sözleri yazar. Kulakların yerleştirildikleri bu yerleşim kamplarına önce “trudobvie poselki” (çalışma yerleşmeleri), sonra “trudposelemtsami” ve 1944’ten sonra

¹ Kırgızistan'da Reprssiya ile ilgili uygulamalar ve katledilenlerin sayı ve isimleri hakkında daha kapsamlı bilgi için bk. Güngör, Ebubekir, (2018). *Reprssiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı, Sürgün ve Yok Ediliş (1917-1938)*, Bengü Yay., Ankara.

da “spetsposelentsami” (özel yerleşim birimleri) adı verilmiştir. 1 Temmuz 1938 tarihli bir parti toplantısında SSCB sınırları içinde 1741 Gulag yerleşim yeri olduğu ve bu yerlerde yaklaşık 1 milyon kişinin yaşadığı bildirilmiştir (Atasoy, 2009: 25). Toplamda ise 1921-1953 yılları arasında sadece Gulag kamplarına gönderilen kişilerin sayısı 4.060.306’dır. Suçlu görülen bu insanlardan 799.455’i idam edilmiş, 2.634.397’si kamplar, koloniler ve hapishanelerde cezalandırılmış, 413.512’si değişik yerlere sürgün edilmiş, 215.942’si de çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır (Buran, 2011: 355). Cezalandırılanların her birinin hikâyesi devlet sisteminin kanunlar yoluyla vatandaşlarına karşı ne kadar terörize bir şekilde kullanılabileceğinin somut kanıtıdır.

Kampların zor hayat şartları vardır: yılın büyük bir zamanında süren şiddetli soğuk, mahkûmların yerine getirmek zorunda oldukları ağır günlük iş normları, mevsime uygun giyinememe, adi suçlular ile siyasi suçluların bir arada olmasından kaynaklanan zorluklar, hijyenik şartlar taşımayan kapalı mekanlar (tuvalet ihtiyacının koşullardaki kovalarla karşılanması...) ve en önemlisi yetersiz beslenme ve bundan kaynaklanan başta iskorbüt olmak üzere ortaya çıkan hastalıklar... Bu şartlar altında bir mahkûmun en değerli şeyi günlük tayınıdır. Ölmek üzere olduğunu hisseden mahkûm tayınını görevlilere sıkı sıkı tembih ederek en sevdiği arkadaşına miras olarak bırakır. Bazen de mahkûmlar ölen arkadaşlarının günlük tayınını almak için ölümü kamp yönetiminden gizlerler. Bu yüzden koşullarda ölüyle birlikte birkaç gün geçirirler. Hatta kişiyi ölmemiş göstermek için kollarına girerek sayıma çıkardıkları ve destekle ayakta tuttıkları bile olur.

Tutuklama, idam ya da sürgünlerle ilgili bütün yasal işlemler 1922’de yürürlüğe giren, 1926’da kapsamlı bir değişiklik geçiren ve Stalin’in ölümüyle birlikte kaldırılan Ceza Kanunu, özellikle bu kanunun 58. maddesine göre yapılır. On dört paragraftan oluşan 58. maddenin kapsamı 1934 yılında daha da genişletilmiş, içerdiği paragraflarda iktidar açısından şüpheli olarak görülebilecek tüm davranış ve eylemler tek tek sıralanarak, kanunu uygulamakla yükümlü “sorgu komiserlerine” hemen hiçbir sınırı olmayan yorum yetkisi ve otorite tanımıştır.² Cezalandırılacak olanları kimler, hangi ölçütleri esas alarak belirlemiştir? Sorunun cevabını Grossman verir:

Eyalet parti yönetimi bir plan hazırlıyor, kulak sayısını bölgelere gönderiyordu, bölgeler kendi rakamlarını köy Sovyetlerine bölüyor, köy Sovyetleri de tutuklanacak insanların listesini oluşturuyordu. İnsanları bu listelere göre tutukluyorlardı. Listeyi kim hazırlıyordu peki? Birtakım kafası karışık insanlar kimin yaşayacağını, kimin öleceğini belirliyorlardı. Her şey vardı açıkçası: rüşvet, kadın yüzünden duyulan kıskançlık, eski

2 http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/499308/Siyaseten_teror_sucu_ve_totalitarizm.html# (Ahmet Insel, “Siyaseten Terör Suçu ve Totalitarizm”, *Cumhuriyet* gazetesi, 17 Mart 2016)

bir dargınlık, bazen de yoksullar kulak olarak gösteriliyor, daha zengin olanlar ise paçayı kurtarıyorlardı (Grossman, 2013: 138).

Grossman'ın cevabını epigrafa gönderme yaparak ve SSCB yargısını işleyenler arasında âdeta bir atasözü hâline gelmiş şu cümleyle tamamlamak gerekir: *Adam bulunsun, dava yaratılır* (Soljenitsin, 1974: 132). “Yargılayanlar kimlerdir?” sorusunun cevabını ise Soljenitsin veriyor: *Aslında yargılayan yargıç değildir. Yargıç yalnızca maaşını alır. Yargılayan talimattır! On yıl, yirmi yıl, kurşuna dizilme* (Soljenitsin, 1974: 248).

Repressiya'nın SSCB Vatandaşları Üzerinde Yarattığı Psikolojik Etki: Suskunluk İçinde Korku ve Şüphelye Yaşamak

Yukarıda kronolojik olarak verilen zaman dilimlerinin yarattığı şartlar içerisinde SSCB vatandaşlarının ruh hâlleri şu duygular etrafında şekillenmiştir: Onlar ruhsal açıdan sonuçları yıkıcı olan duygusal yoksunluk ve yalnızlığın doğurduğu çaresizlik içerisinde; duygu ve duyarlılıkları küntleşmiştir. Genellikle kendilerine en yakın olanlara bile bağlılık hissetmeyen bir apati hâli içindedirler. SSCB vatandaşı; her an suçlanma ve cezalandırılma endişesiyle yaşadığı için korkaktır, şüphelidir, içe kapanık ve antisosyaldır, rutincidir. Aile ve iş hayatı sınırlanmış olup bireyseldir, özgünlük ve yaratıcılıktan uzaktır, inisiyatif alma becerisinden yoksun olup hiyerarşiye bağlı olmayı güvenli bir yaşam alanı olarak görür, hayatta kalma isteği ötekine karşı duyarsızlık geliştirdiğinden aldırılmaz, kayıtsız ve ürkektir. Böyle olduğu için de ilk yana çekilendir, en nihayetinde ise kendi gerçekliğine aykırı davranmayı yaşam tarzı hâline getirdiğinden teatraldir. *Her Şey Geçip Gider*'de Nikoloy Andreyeviç'in teatralliğini Grossman şöyle betimler: *Her şeye oy veriyor; her şeyin altını imzalıyordu. Kendi kendisine karşı rol yapmayı o kadar iyi, o kadar ustaca öğrenmişti ki, ne başka biri ne de kendisi bu sahteliği fark ediyordu* (Grossman, 2013: 45).

SSCB, bilhassa Stalin'in iktidarda olduğu dönemde, içinde yaşayan halklar için gerçek bir korku imparatorluğuna dönüşmüş, bu korku *büyük terör/büyük temizlik/büyük tasfiye* olarak nitelendirilen *Repressiya* dönemlerinde (özellikle Ağustos 1937-Kasım 1938 arası) en yüksek seviyesine çıkmıştır.³ Bu zaman aralığında Stalin terörü, savaş öncesinde potansiyel iç düşman olarak tanımladığı çeşitli toplumsal sınıflara mensup insanları (Kulaklar, Nepmanlar, yabancı işçiler, muhalifler, aydınlar...) *halk düşmanı, Komünizm aleyhtarı, etnik milliyetçi, Troçkist, muhalif, ajan...* suçla-

3 Metin içinde Buran'ın eserine dayanılarak verilen bilgiler çeşitli kaynaklarda kısmen tarihlere bağlı olarak değişiklik gösterir. Bazı kaynaklara göre, 1937-1938 yıllarında 1.372.392 kişi tutuklanmış ve bunlardan 681.692'si kurşuna dizilmişti. Kruşçev'in 1957'de Merkez Komite Plenumuna verdiği rakamlar bundan biraz farklıydı: Tutuklananların sayısı bir buçuk milyon üzerinde, kurşuna dizilenler ise 680.692 kişiydi (aradaki fark, KGB istatistikçilerinin kullandıkları ölçütlerden kaynaklanıyordu). 1930-1953 dönemine ilişkin kaynaklar ise tutuklananların sayısını 3.778.000, kurşuna dizilenlerini 786.000 olarak vermektedir (Lewin, 2009:140). Denilebilir ki 1938 yılının sonunda her aileden en az bir üye ya tutuklanmış ya da kurşuna dizilmiştir.

malarıyla yok etmeye yani “evdeki hainleri!” süpürmeye yönelik sert politikalar uygulamıştır. Bu uygulamalar İçişleri Halk Komiserliği (NKVD) ve Gizli Polis Teşkilatı (GPU) marifetiyle yürütülmüştür. *Presse* kökünden türetilen *Repressiya* sözcüğü Rusçada sözlük anlamının dışında, Stalin yönetiminin 1937-1938 yılları arasında uyguladığı “özel ve baskıcı” yönetim anlayışını ifade eden bir terim olma özelliğine de sahiptir. Repressiya hareketi SSCB İçişleri Halk Komiserliğinin 30 Temmuz 1937 tarih ve 00447 sayılı yazısıyla başlatılmıştır. *Eski Kulakları, Mahkûmları ve diğer Anti Sovyetçi Unsurları Repressiya Harekatı Uygulamalı Talimatı* adını taşıyan bu kararda, Repressiya’nın gerekliliği, kapsamı, cezalandırma ölçütleri, hareket ve soruşturma düzeni, kurulların oluşturulması gibi hususlar belirlenmiş ve gereğinin yapılması için ilgililere gönderilmiştir (Buran, 2011: 312). Böylece Stalin, yaydığı korkuya meşruiyet kazandırmak suretiyle korkuyu, toplumu tehdit ederek yönetmenin ve iktidara mutlak itaat etmenin önemli bir aracı olarak kullanmıştır. Uygulanan siyasetle sürekli kılınan korku, bireyler üzerinde o kadar etkili olmuştur ki, SSCB vatandaşları *bir şeyden korktuğu için renk değiştirip ortama uyum sağlayan hayvanlar gibi* olmuşlardır (Çetin, 2012: 11). Çünkü en katı şekilde uygulanan kolektif korku siyaseti, hangi etnik unsura mensup olursa olsun SSCB vatandaşlarını damgalanma, yaftalanma, dışlanma ve yok edilmeye başbaşa bırakmıştır. Saldırgan bir devletin yarattığı tehlike her yerdedir, suçlama her an başa gelebilir. Hiç kimse artık güvende değildir, herkes paranoya hâlinde halk düşmanı olarak ilan edilme ihtimaliyle karşı karşıya kalmıştır ve en önemlisi hiç kimse için adil yargılanma gibi bir emniyet supabı yoktur. Kendilerine neyin çarpmış olduğunu henüz anlayamadan devlet tarafından çıkarılan bir kasırgayla hayatları alt üst olanlar tutunacak hiçbir şey bulamazlar. SSCB’de korkuyla gerçekleştirilen bir terör vardır. Bütün farklı düşünceleri ve kişisel görüşleri ortadan kaldıran yoğun, toplumu dehşete düşüren bir terör. Hobbes’un kendisi için söylediği “ben ve korku ikiziz” cümlesini SSCB vatandaşlarına uyarlamakta hiçbir mahsur yoktur: “Korku, SSCB vatandaşlarının ikizidir”; onlar kimlerle duygudaş olacağını bilemezler ve korkuları yersiz değildir. Nietzsche, “Soğukkanlı canavarların en soğukkanlısı devlettir.” der. Bu en soğukkanlı canavar devletlerin en soğukkanlısı da toplumda sürekli korku üreten SSCB’dir.

Korku kültürü oluşturarak korkuyla yönetmenin, insanlık tarihinde başka örnekleri olduğu gibi devletin korkuyu ölçülü bir şekilde kullanmasının gerekliliğini savunan filozoflar⁴ (Platon, Machiavelli, Hobbes, Rousseau, Hegel) da vardır.

4 İnsanlık tarihinde korkunun devlet işleyişine, birey ve toplum güvenliğiyle refahına olumlu katkılar sağlayacağını savunan düşünürlerin görüşleri için bk. İhsan Çetin, *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İletişim Yay., İstanbul: 2012, 79-125.

Korku, iktidar ve itaat olarak ayrımlanan siyasal ilişki biçimlerine meşruiyet kazandıran en önemli araç olarak insanlığın her döneminde kullanılmıştır. Hayali bir iç ve dış korku unsurunun varlığına olan inanç, devlet seviyesine ulaşmış toplum için yeni bir şey olmadığı gibi aslında devlet kurumu kadar da eskidir. Eski veya yeni tüm siyasal iktidarlar ürettikleri korkuları topluma aktarmada ve onları korkularla yönetmekte oldukça beceriklidirler. Kimi hayali olan her çeşit grup, mevcut dini ve siyasi düzene ve herkesin, hatta en sıradan insanın bile esenliğine bir tehdit olarak tanımlanmıştır. Gerçekler, böyle korkuları üretmek ve yönetmek için nadiren bir engel teşkil etmişlerdir (Aktay, 2010: 20).

Bu dönemde kapasitelerinden katbekat fazla mahkûmla doldurulan ve sayıları hayli artan hapisanelerden, sürgünlerden ve çalışma kamplarından kurtulabilenlerin anlattıkları hikâyeler Repressiya'nın insanlık dışı yönünü gözler önüne sermektedir.

Dönemin görgü tanıklarından biri durumun vahşetini şöyle anlatır: *Alvastıköprük'ten geçen yolun arkasında bir tepelik olurdu. Bizim avlu tepeliğin doğu tarafındaydı. Şöyle yakınımızda yaşı seksenden fazla Resul Ata, Mahkem Sofılar oturuyordu. Ben o zamanlar 27-28 yaşlarındaydım. Atahanlar kahvehanede oturarak: "Nasıl zalim zaman a! Tepelik başımıza biten bela oldu ki! Geceleri kurşun sesinden korkarak uyuyamasa da genç yaşta kurşunlananların, acılarından, feryatlarından bıkip, nefessiz boğulur gibi olunca eve gidip yataydık. Ertesi gün sabah, "Ne olmuş?" diye tepeliğe giderek, üstüne ileri geri rastgele toprak atılmış, başı, ayağı, kolu dışarıda kalmış cesetler görürsek "üstlerine toprak atıp, birer kelime Kur'an okuruz, sevap olur" diyorlardı. Geceleri buraların aynı şekilde uyuduğu bir zamanda bir iki saat süreklilik silah sesi işitilirdi. Anem yerinden kalkıp abdest alıp Kur'an okurdu. Bu hâl üç dört yıl devam etti. Kurşun sesleri Eski Humdan tarafından da geliyordu. Sonra devlet tepeliği bozup yerinde depolar kurdu. Tepeliğin toprağını Humdan'a taşıyarak götürdü. Duyduğuna göre kerpiç yapmaya yaramadığından onu başka toprakla karıştırarak kullanmışlar. Belki atalarımızın cesetleri o tepedeki toprağın altındadır (Abdullaev, 2003: 175)*

Repressiya yıllarında sayıları artırılmasına, polis ve Devlet Savunma Komitesi gibi kurumlar için özel hapisaneler yapılmasına rağmen yine de hapisaneler yetersiz kalır. Bir mahkûm durumu şöyle özetler: *Sabah sorgudan bir döndüm ki, ayak basacak yer kalmamış; dört kişilik koğuşa yirmiden fazla mahkûm konulmuştu (Yusufoğlu, 2009: 112). Bir başkası ise kaldığı hapisaneyi şöyle tasvir eder:*

1937'de koğuşlar dolup taşıyordu, onlarca tutuklunun kalması gereken yerde yüzlercesi kalıyordu. Temmuz ve Ağustos sıcağında terden sırılsıklam, sersemlemiş insanlar ranzalarda birbirlerine iyice sokulmuş hâlde yatıyorlardı. Gece bir yandan öbür yana ancak koğuş sorumlusunun, ki kendisi bir tümen komutanıydı, komutuyla hep birden dönülebiliyordu.

Lazımlık teknesine insanların üstüne basılarak gidiliyordu. Yeni gelenler bu teknenin hemen yanında yatıyorlardı, onlara “paraşütçü” deniyordu. Bu korkunç boğucu havada ve sıkışıklıkta uyunan uyku, baygınlığa, tifüslü bir hastanın sayıklamasına benziyordu (Grossman, 2013: 169).

Sürgün kampları ve buralardaki zor hayat şartlarıyla ilgili olarak çok şey yazılmıştır. Bunların en ilginç olanlarından biri Kazakistan’daki KARLAG (Karaganda Esir Kampı) kampıyla ilgili olarak gazeteci Ekaterine Kuznetsova’nın yazdıklarıdır: “*Esir kampında kalanlar buradan çıktıktan sonra 25 yıl boyunca hiçbir yere ve kimseye bu kamplar hakkında konuşup bilgi vermeyeceklerine dair evrak imzalamışlardır. Çünkü esir kamplarındaki her şey bir sır olarak kalmalıdır. Aksi takdirde kamplar hakkında bilgi verenler yeniden yargılanacaklardır.*”⁵ Tatar aydını İbrahim Salahov, 1937 yılında karşı devrimci milliyetçi bir örgütün aktif üyesi olmak ve Sovyet hükûmetini yıkararak Büyük Turan Devleti kurmak için hazırlıklara başlamak suçlarından halk düşmanı olarak ilan edilmiştir. Ardından on yıl hapis ve sürgün, beş yıl da vatandaşlık haklarından mahrumiyetle cezalandırılmıştır. Salahov, Kolıma Kampı’nda geçirdiği sürgün ve mahkûmiyet yıllarını anlattığı otobiyografik bir tarzda 1957-1981 yılları arasında yazdığı eserini uzun yıllar bir kutu içinde bahçesindeki elma ağacının dibinde gömerek saklamıştır. Daha sonraki yıllarda Salahov’un anılarındaki “*altına eserimi gömdüğüm elma ağacım, yazdıklarımın etkilenmişçesine o yıl elma vermedi*” ifadesi çok düşündürücüdür (Salahov, 2013: 2). Salahov, *Kolıma Mahkûmları* adlı eserinde ilk sorguya alındığı günden itibaren gördüğü eziyeti, daha doğrusu işkenceleri anlatır. Bunların ilki ve belki de en sıradanı, iki gün boyunca yemek verilmeden aç bir hâlde yüzü duvara dönük olarak ayakta durmaktır; ne oturmaya, ne de bir tarafa dönmeye müsaade edilmez. Verilen tecrit cezaları çeşitlilik gösterir. Bunlardan biri “*ayakta durma hücresi*” dir. Buna hücrelerin hücresi de denilebilir. Bir mahkûm bu hücreyi şöyle tasvir eder: *Gün ışığının ulaşamayacağı kadar toprak altındaydı. Ona, içinde oturacak yer olmadığı için ayakta durma hücresi dendiğini sanıyordum. Gerçekte ise hücre o kadar dardı ki insan ancak iki eli yanlarına yapışık vaziyette ayakta dimdik durarak sığabiliyordu içine.*

Mahkûmların “*dönen kayış*” adını verdikleri sorgulama sistemi ise tam bir psikolojik işkencedir. Bu sistemde sorgu, nöbet değişimi şeklinde günler boyu kesintisiz olarak sürer ve sorgu sırasında mahkûmun yemek yemesine ya da uyumasına izin verilmez. Mahkûmun direncine göre altı ya da yedi gün boyunca, mahkûm çıldırma noktasına gelip bayılıncaya kadar devam eder. Bütün işkenceler gece yapılır, gündüzleri uyumak ve yatmak da yasak olduğundan mahkûmlar hiçbir surette dinlenemez (Öksüz, 2018: 77-78).

5 Автор книги о Карлаге считает, что репрессии ушли в прошлое // <http://www.azattyq.org/a/>. 03.07.2012.

Repressiya ve sonraki dönemlerdeki sürgünlerle birlikte çalışma kamplarındaki hayatın zorluğu birçok çalışmanın ve edebî eserin konusu olmuştur. Fakat hiçbirinin durumu Kazak yazar S. Sagıntay'ın *Jalmavız* adlı hikâyesinde anlatıldığı kadar insanlık dışı değildir. Hikâyede KarLAG kampındaki bir Kazak (İmanmusa) ve bir Yahudinin (İbrayım) yöneticiler tarafından insan eti yemeye zorlanmaları, onların bu duruma alışmaları anlatılır:

Bir zincire dizilmiş iki zavallı o günlerden başlayıp cesetleri kesip parçalayan kasaplara dönüştü. İkisi de bir hafta boyunca direnip, işkenceye maruz kaldıktan sonra açlıktan ölecek hâle gelince onlara zorla ispirto içirilip sarhoş edilerek tam pişmemiş olan insan etini yedirmişlerdir. Kazak'ın gözüne iblis göründü, Yahudi'nin kalbine şeytan yuva yapmıştı. İkisi de akıllarını kaybetmişti ve her akşam pişen insan etinin kokusuyla kendilerinden geçip oturlardı (Sagıntay, 2011: 146).

KarLAG kampının müze hâlinde alınmış bu fotoğraf mahkumların işkence amacıyla konulduğu bir tür tecrit hücrelerini yansıtmaktadır.

Kamptaki diğer insanların etini yemeye zorlanan İmanmusa ve İbrayım birkaç ay içinde insan kesen kasaplara dönüşürler. Hatta İmanmusa öz kardeşi Teñirbergen'in cesedini bile kendi elleriyle parçalar. Başlangıçta birçok cesedin içinden onu tanıyamaz. Kardeşinin cesedini tanıdıktan sonra ise bir eliyle kendisini bıçaklarken diğer elinde de kardeşinin kalbini tutar. İbrayım da ölür. Sagıntay'ın edebî kurgu içinde ifade ettiklerini Yusufoglu, otobiyografik eserinde bir anıyla dile getirir: "Bir gün Yusufoglu'nun hapishanedeki koğuşuna Almanlara esir düşmüş Sovyet Almanı Loran (Loran da İbrayım gibi Yahudi'dir) adlı biri getirilir. Loran, Maşanov adlı görevliye bir kilo et alacak parası bulunduğunu, bununla kendisine çiğ et alıp getirmesini söyler. Etrafindakilerin bunu tuhaf karşıladığını görünce de şöyle der: *Ben esaretten kurtulup döndükten sonra Çırçık şehrine gönderildim. Fabrikada işe girdim. Bir Rus kadınla evlendim. Kadının büyükçe bir evi varmış. Tavuk besledim, domuz baktım. Domuzu keserken*

kanını ziyan etmeyip içiyordum. Kan insanı güçlendirir. Bilhassa hapishane şartlarında çiğ et, pişmiş etten daha faydalıdır (Yusufoğlu, 2009: 48). Kamplarda mahkûmların arkadaşlarının etlerini yemelerinin trajik örneklerinden birini Ginzburg⁶ anlatır. Aç bir mahkûm, tahliyesine bir ay kalmış bir arkadaşını baltayla doğrayıp keser. Açlıktan gözü dönmüş bu mahkûm, arkadaşının vücudundan kestiği etleri karların altına gömer ve gece geç vakit herkes uyuduktan sonra sularını kaynatıp içer (Öksüz, 2018: 80):

Kulesh'in kulübesindekiler, son zamanlarda onun demir sobanın üzerinde bir şeyler pişirdiğini fark etmişler. Sobadan haşlanmış et kokusuna benzer bir koku geliyormuş. Kuşukları doğru çıkmıştı: gece geç vakit herkes uyuduktan sonra, Kulesh, arkadaşının etinin suyunu kaynatıyordu. Arkadaşları eti nereden bulduğunu sormuşlar. Altın madeninde çalışıp birkaç kro-na bir geyik eti parçası aldığını söylemiş. Kulübe arkadaşları ona nefretle bakmışlar: bize bir kaşık vermiyorsun demek, seni sıcan! Olayın aslı ise şöyledir: Kulesh, kamp ateşinde ısınan Senturasshivili'nin yanına gider ve ensesine balta ile vurarak öldürür. Sonra ölünün elbiselerini çıkarır ve ateşte yakar. Ardından cesedi uygun bir şekilde parçalara ayırır ve karlı arazide çeşitli yerlere gömer, gizlediği her parçanın üstüne özel bir işaret koyar. Daha bir gün önce ölünün butunu, iki kısa kütüğün işaret amacıyla çaprazlamasına konduğu bir kar yığınının içinde bulmuşlardı (Ginzburg, 2000: 155-156).

Başka bir kampta ise tank birliği teğmenlerinden tutuklu birinin de morgdan insan eti (elbette yağsız kısmından) kesip yediği ortaya çıkar ve teğmen bunu sakın bir şekilde itiraf edip anlatır (Şalamov, 2010: 106).

Literatürde daha çok Rus kültürü ve tarihiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan Orlando Figes'in bir sözlü tarih çalışması olan *Karanlıkta Fısıldaşanlar, Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*⁷ adlı eseri, dönemin tanıdığı yüzlerce kişiyle yapılan görüşmeler ve uzun zaman alan arşiv çalışmaları yoluyla ortaya konulmuştur. Giriş kısmında belirtildiği gibi eser, Stalin tiranlığı altında yaşayan sıradan Sovyet yurttaşlarının iç dünyasına daha önce görülmemiş ölçüde ışık tutmaktadır. Yazarının özenle kaleme aldığı çalışma yine aynı özen ve titizlikle Nurettin Elhüseyni tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Figes'in eserini okurken yer yer ondan çok daha önce okumuş olduğum Bahtiyar Vahabzade'nin *sandık edebiyatına* örneklik teşkil edecek "İki Korku"⁸ adlı şiirini, Anar Rızayev'in *O Gecenin Seheri* adlı

6 Yevgeniya Ginzburg, Kazan'da gazetecilik yaptığı sırada 1937 yılında on sekiz yıl mahkûmiyet cezasına çarptırılmış, mahkûmiyetinin ilk iki yılını Moskova'da Buturki hapishanesinde geçirmiş, bir süre de Yaroslavl'da tecrit hücrelerinde tutulduktan sonra Sibirya'ya sürgün olarak gönderilmiştir. Onun otobiyografik tarzda kaleme aldığı Sarp Yol adlı romanı *Türkçeye Anafora Doğru* (1996) ve *Anafurun İçinde* (2000) adlarıyla Gün Zileli tarafından iki cilt hâlinde çevrilmiştir.

7 Orlando Figes, *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam* (Çev. Nurettin Elhüseyni), YKY yay., İstanbul 2011, 741.

8 *Bahtiyar Vahabzade Eserleri V* (1980-1989), Bakı-2008, "ELM" nâşriyyatı, 548-561.

hikâyesini ve bu yazıya kaynaklık eden diğer edebî metinleri hatırlamamak mümkün değildir. Çünkü Vahabzade'nin şiirine ve edebî metinlere konu olanlar, Figes'in gerçek yaşamdan seçtiklerinden farksızdır. Bu eserlerde olduğu gibi Figes'in hikâyelerini anlattığı (daha doğrusu Figes'e hikâyelerini anlatan) insanlar da Rusya'nın dört bir yanındaki kentlerden, kasabalardan ve köylerden gelmedir. Her birinin kaderi, benzerlerinin bir örneği olmaktan başka bir şey değildir. Bu insanların neler düşünüp, neler çektiklerini tasavvur edebilmek için ya onların kendileri ya da onlar hakkında başkalarının yazdıkları bizim için başvurulacak temel metinlerdir.

Makalede incelenen metinler Figes'in kapsamlı çalışmasında ele alınan konuları (elbette korkuları) aynı mükemmellikte, ama edebî olarak şiir ile nesrin hacim ve ifade imkânları ölçüsünde işlemektedir. B. Vahabzade'nin "İki Korku" adlı şiirinde bir akşam sohbet eden iki dostun rejim ve yöneticiler aleyhinde konuşup ayrıldıktan sonra her ikisinin de diğeri tarafından ihbar edilme korkusunu yaşaması anlatılır. Vahabzade korkusunda haklıdır. Çünkü 58. maddenin 11. paragrafındaki suç tanımı, ortada bir örgüt olamasa da sadece iki kişinin mektuplaşmasını veya aralarında geçen konuşmayı suç örgütü kanıtı olarak kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Üç bölümden oluşan şiirin birinci bölümü; şiirini ithaf ettiği bestekâr Kamber Hüseyinli'nin sanatkârlığı, onunla olan dostluğu, Hüseyinli'nin zindana atılması, zindanın onda yarattığı korku ve yaşadıklarını Vahabzade'ye anlatması üzerine kuruludur. Kamber Hüseyinli gibi Stalin tiranlığı altında insanların yaşadıkları korkuları Vahabzade şiirinde:

Qorxu qayda oldu, adicə qayda, / Qorxudan don biçdi əyninə illər.

Bu məmləkət boyda həbsxanada / Dustaq olmadıqmu hamımız məğər?

mısrarlarıyla anlatır. Diğer bir deyişle Stalin iktidarında damarlarda dolaşan, kan değil korkudur. Dahası toplumun her ferdi tarafından hissedilen ve devlet tarafından insani bir duygu olmaktan çıkarılan korku; dürüstlüğü, mertliği vicdanlardan silip atmış, yalan ve gerçek arasındaki sınırı ortadan kaldırmıştır. Yalan ve gerçek arasındaki sınırı kaybetmiş bir toplumun değerleri, hatta kendisi elbette yok olacaktır:

Düzlüyü, merdliyi döyledi korxu, / Bir eser kalmadı vükarımızdan

...

Yalanla hegiget arasındaki / Halal serhetleri dağıtdı gorxu.

Sovyet yönetimi süresince vatandaşlar korku (devlete karşı duyulan korku) hapishanesi hâline gelmiş bir ülkede yaşamaktadır. İnsanlar, milliyetleri, dinleri, meslekleri... yüzünden bile suçlanabilirler. En küçük bir protestoya hatta dolaylı tepkiye dahi izin verilmez. Ölümden daha korkunç bir korkunun hüküm sürdüğü bu dönemde intihar vakaları artar. Ha-

yatı ciddiye alan biri için süreklilik kazanmış, baş edilemeyen ve şiddeti her gün artan bir korkuyla yaşamak hiç yaşamamaktan daha iyidir. 1937 yılında sadece Kızıl Orduda intihar eden asker sayısı 782'dir. Ertesi yıl bu rakam -donanma hariç- 832'ye yükselir. Bunlar her zaman güçsüz insanların umutsuzluktan giriştikleri eylemler değildir; aynı zamanda cesur protesto gösterileridir. Ancak ne yazık ki, resmî propaganda bir şüphelinin intihar etmesinin, suçluluğunun ya da korkaklığının kanıtı olduğunu ima etmiştir (Lewin, 2009: 104). Orduda görülen intihar sayısı genel nüfusa oranlandığında ortaya tüyler ürpertici bir rakam çıkacaktır. Aslında başkalarını suçlayanlar da suçlanma korkusunun dayanılmaz baskısı altındadırlar. Bu baskı onların bir kısmını intihara kadar sürükler. Bunlardan biri Tataristan'da *Kızıl Tatar Gazetesi*'nin yönetimini devralan Kogan'dır. Onu intihara sürükleyen psikolojik süreci Ginzburg şöyle anlatır:

Bundan az sonra, Kogan'ın kendisi de muhalefetten yana olmakla, karısı, Smilga'nın özel sekreteryken Smilga'nın sürgüne gönderildiği sırada, o meş'um uğurlamaya katılmakla suçlandı. Kogan bu korkusu nedeniyle içlerinde benim gibi politik bakımdan masum birçoklarının da bulunduğu diğer komünistlerin "maskesini indirme" hürsına kapılmıştı. 1936 sonunda Kogan, Yaroslavl'a alındıktan bir süre sonra, her gün tutuklanmayı beklemeye dayanamadı ve kendini bir trenin altına attı (Ginzburg, 1996: 18-19).

Her birinin sebebi aynı olmakla birlikte anlatılan intihar hikâyeleri çeşitlidir. Kocasını tutuklanan bir kadın Stalin'e sevgi ve bağlılığını bildiren bir mektup yazdıktan sonra asitik asit içerek intihar eder (Ginzburg, 1996: 24). Bir sorgu yargıcı ise kendisi de halk düşmanı ilan edilince hücrelerinde önceden saklamayı başardığı bir atkıyla kendini asar (Ginzburg, 1996: 122). Kampların zor hayat koşullarına dayanamayıp intihar edenlerin de sayısı hiç azımsanmayacak kadar çoktur. Üstelik bunlar sadece mahkûmlar değildir. Kamplarda çalışan görevliler de ağır şartlara dayanmakta güçlük çekerler. Kolıma Kampı'ndaki Serafim adlı genç bir laborant önce kendini kimyasallarla zehirler, kısa sürede ölmeyeceğini anlayan Serafim bu kez sol bileğinin damarlarını keser. Kan yavaş akınca nihayet ölmek için kendini buz tutmuş nehre atar. Kurtarılır, ama yapılan tıbbi müdahaleler onu hayatta tutamaz (Şalamov, 2010: 122-124). Serafim intiharın her yolunu denemiş ve ölmeyi başarmıştır. Tahir Melik'in *Erkin* adlı hikâyesinde ise ölmüş babasının halk düşmanı olarak suçlanmasından dolayı tutuklanan on yedi yaşındaki gencin daha ilk sorgusunun (elbette işkencelerin de) yapıldığı gece bileğini dişleyerek intihar etmesi anlatılır (Melik, 20019: 56). İntiharlar sıradan insanlar ya da görevlilerle sınırlı değildir. Özellikle kadro devrimiyle birlikte sistemin dışladığı ve suçladığı üst yöneticiler arasında da yaygınlık kazanmıştır. Vissarion Lominadze (1897-1935), Mihail Tom-

ski (1889-1936) ve Anayasa Mahkemesi üyelerinden Çervyakov ile Panas Lubçenko bunlardan ancak birkaçıdır. Lubçenko intihar etmeden önce işkenceden korumak için karısını da öldürmüştür.

Korkuları insanları topluma karşı yabancılaşmaya, kabuklarına çekilmeye, yalnız kendilerinden oluşan bir dünya kurmalarına ve orada yaşamaya zorlar. Kazak yazar B. Nurjekeuli, *Ey Dünya Ey* adlı uzun hikâyesinde baskı yüzünden kişiler arası ilişkilerin nasıl bozulduğunu; *Dünyanın değirmeni tersine dönüyormuş gibiydi. Korkan halkın aklı kaçarmış. Toplantılarda yöneticileri hep bir ağızdan övseler de hiçkimse birbiriyle ayrı ayrı konuşamaz oldu. Birine bir sırrını söylemek kendi kafanı kapana sokmak gibiydi. Birinin başka birine çay ismarladığını görseler o iki kişi birlik olmuş deyip ihbar ediyorlardı. Yöneticiler ise halkın bilgeliğini nasıl kullandırsa cahilliğini de öyle kullandılar* (Nurjekeuli, 2015: 129) cümleleriyle dile getirir. II. Dünya Savaşı gazilerinden olan Valentina Pavlovna Çudayeva toplumun yaşadığı korkuyu babası üzerinden şöyle anlatır:

İç savaş kahramanı olan babam Çekoslovak Lejyonu isyanını bastırmak üzere gönderilen zırhlı trenin kumandanıymış. Otuz bir yılında Kızıl Bayrak Nişanına layık görülmüş. O zamanlar bu nişana sahip olanlar tek tüktü, hele bizde, Sibiryada. Bu büyük hürmet, büyük saygı demektir. Babamın vücudunda on dokuz yara vardı, sağlam yeri kalmamıştı. Annem anlatmış, bana değil tabii akrabalara, beloçehler⁹ babama yirmi yıl kürek cezası vermişler. Annem görüş izni istemiş, o sırada da, Tasyaya, ablama dokuz aylık hamileymiş. Hapishanede uzun bir koridor varmış, oradan geçip babamın yanına gitmesine izin vermemişler: "Aşağılık Bolşevik! Emekle..." diye emretmişler. Annem doğuma birkaç gün kala uzun çimento koridorda emeklemiş. Böyle bir görüşme ayarlamışlar ona işte. Babamı tanıyamamış, saçları bembeyazmış çünkü. Ak saçlı bir ihtiyar. Otuz yaşındaymış oysa. Düşman topraklarımıza yeniden geldiğinde, böyle bir ailede büyümüş, böyle bir babaya sahip olan ben kayıtsız kalıp yerimde oturabilir miydim sizce? Ben onun kanındanım... Onun canından... Neler görmüş neler... Otuz yedi yılında hakkında ihbarda bulunulmuş, iftira etmek istemişler ona. Halk düşmanı ilan ettirmeye çalışmışlar. Şu korkunç Stalin temizliği zamanında... Yejov dönemi...¹⁰ Yoltaş Stalin'in dediği gibi "Odun kesilen yerde yonga uçuşur."¹¹ Toplum korku içinde yaşamaya devam etsin ve itaat etsin diye yeni bir sınıf savaşı ilan edilmiş (Aleksiyeviç, 2013:154).

Kendi kahramanlarını bile hain ve düşman ilan eden bir sistem... Büyük Ekim'in yirminci yılı kutlanmaya hazırlanılırken (hatta savaş sonra-

9 Beyaz Çekler anlamında Çekoslovak Kolordusu lejyonerlerine verilen kısa ad.

10 Nikolay Yejov'un SSCB İçişleri Halk Komiseri olduğu dönemde halk düşmanlarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan, işkence ve kurşuna dizme gibi ceza yöntemlerinin yaygın olarak kullanıldığı siyasi temizlik operasyonu.

11 Büyük bir amaç uğrunda kimi zorluk veya tatsızlıklara karşı katlanılabilir anlamında bir Rus atasözü.

sında bile) bizzat devrimi yapanlar, onu koruyup yaşatmak için mücadele edenler ve takipçileri, Komünist Partinin her türden teşkilatındaki her yaş ve konumdan üyeleri hapisanelere atılır, kamplara gönderilir. Aklın alacağı bir durum değildir bu. Kocasıyla birlikte II. Dünya Savaşı'na katılan partizan muhabercisi Valentina Yevdokimovna M-va, savaştan sonra dönen kocasıyla birlikte tek bir gece geçirebilir ancak. Tek bir gece. O, Reprssiya'nın savaş sonrasında aktarılan etkisini anlatıyor:

Şimdi bile fısıltıyla bahsederim... Bundan... Fısıltıyla. Kırk küsur yıl geçmesine rağmen... Savaşı unuttum... Çünkü savaştan sonra da korku içinde yaşadım hep. Cehennem azabı yaşadım. Ertesi gün onu almaya geldiler, sabah kapı çalındı. Sigara içerek bekliyordu, biliyordu geleceklerini. Bana pek bir şey anlatmadı... Fırsatı olmadı... Romanya'ya, Çek Cumhuriyeti'ne gitmiş, madalyalar getirmiş ama korkarak dönmüş. Daha önce de sorguya çekmişler, iki kere devlet kontrolünden geçmiş. Esir düştüğü için mimlemişler. Savaşın ilk haftalarında... Smolensk önlerinde esir düşmüştü. Meğer kendisini vurması icap ediyormuş. İstemişti, ben biliyorum istediğini... Fişekleri çabuk bitmiş, bırak savaşmayı, kendilerini vuracak mermileri kalmamış. Bacağından yaralı hâlde esir düşmüş. Gözünün önünde komiser taşla kafasını kırmış... Son fişeği ateş almamış... Gözünün önünde... "Sovyet subayları esir düşmez, bizde tutsak yoktur, hainler vardır." Yoldaş Stalin böyle buyurmuştu, esir düştüğü için öz öğlunu evlatlıktan reddetmişti. Kocam... Sorgu yargıçları ona, "Neden canlı döndün? Neden hayatta kaldın?" diye bağırmişlar. Almanların elinden kurtulmuş... Ormana, Ukraynalı partizanların yanına kaçmış, Ukrayna kurtarıldığında cepheye gönderilmek için müracaat etmiş. Zafer gününü Çek Cumhuriyeti'nde karşılamış. Madalyaya layık görülmüş. Tek bir gece geçirdik birlikte... Bilseydim... Bir çocuk daha istiyordum, bir kız çocuğu... Sabah onu götürdüler... Yatağından kaldırdılar... Eşim on yedi yıl sonra döndü. Susmayı öğrendim... Eşim halk düşmanı kabul edildiği için okula hademe olarak bile almadılar beni. Halk düşmanı oldum, halk düşmanının karısı. Hainin. Bütün ömrüm boşa geçti (Aleksiyeviç, 2013: 370-371).

Her an antisovyetik veya karşı devrimci olma iddialarına maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan insanların ruh durumlarını paranoyak eğilimler gösteren bir düzeye taşıyan korku hapisanesinde yaşayanlardan biri de Vahabzade'nin "İki Korku" şiirinde anlattığı müzisyen Kamber'dir. O, sistemin kendisinden beklediği sanatsal yaratmaların dışında geleneğe özgü, şairin tanımıyla Üzeyir mektebi, besteler üretmektedir. Fakat Stalin, Kamber'i zindana attırmasına rağmen o, zindandan şans eseri sağ çıkarak evine, ocağına geri dönebilmiştir. Geri dönebilmiştir ama o artık başkaları için kendisinden uzak durulması gereken biridir. Toplumla bütün bağları neredeyse kopmuştur ve kendine yakın birini bulamaz. Korkudan kimse ona niçin zindana atıldığını, zindanda neler yaşadığını ve nasıl sağ kalmayı

başarıp yurduna döndüğünü soramaz. O da kimseye bunlardan bahsetmez. Korkudan susmak, susarak devlet otoritesini cehennemî bir güce çeviren Sovyet sistemi içinde erimek Stalinist rejimin birçok mağdurunu da kapsamak üzere insan için ayakta kalmanın önemli bir aracı olmuştur (Figes, 2011: 37). Julio Cortázar diktatörlüğü tanımlarken onun susturucu özelliğine dikkat çeker: *Bir yanda, sanal ya da gerçek hasım durduruluyor; öbür yanda ise öyle koşullar yaratılıyor ki kurbanların aileleri ile arkadaşları çoğu kez, kalplerinin öldü varsaymalarına izin vermediği kişilerin hayatını korumanın tek ihtimali olarak susmaya zorlanıyorlar* (Manguel, 2013: 296).

İnsanların yaratılışlarından kaynaklanan doğal davranış biçimlerini değiştiren politikalar nedeniyle herhangi bir yerde hatta aile ve en yakınlarının yanında bile fikir belirtmemek, aklından geçeni söyleyememek, özellikle kamusal alanlarda, toplu taşıma araçlarında veya ekmek kuyruğu gibi yerlerde tam bir sessizlik içinde olmak, konuşma ihtiyacını sıfırlamak ve hep iç konuşmalar yapmak, konuşamadıklarını ise bir ölçüde güncelerine yazmak zorunda kalmak dönemin Sovyet vatandaşının tipik özelliği olmuştur. Suskunluk kişiler arası iletişimi de en az düzeye indirmiş, bireyler kendi yaşam faaliyetlerinin önemli bir parçası olan insani ilişkiler kurma ihtiyacından yoksun bırakılmışlardır. Onlar, ağlayanla ağlayıp gülenle gülemezler. Çünkü tek bir söz ya da sohbetle başlarının derde gireceğini bilirler. Konuşma hakkı sadece devletindir ve sadece devletin konuşma hakkına sahip olduğu bir memlekette hiçbir söze inanmak mümkün değildir.¹² Bu suskunluk trajedisini ya da kendi kendini sansürlemeyi Mihail Prişvin güncesinin 29 Kasım 1937 tarihli notunda şöyle anlatır:

Aziz dostum N... kalabalık bir kompartımanda beni görünce çok sevindi ve sonunda bir koltuk boşalınca hemen yanıma oturdu. Bir şey söylemek istiyordu ama öyle bir kalabalıkta bunu göze alamıyordu. O kadar gergindi ki konuşmaya hazırlandığı her seferde bir bu yanımdaki insanlara bir öbür yanımdaki insanlara bakıyor ve ağzından sadece "Evet..." sözü çıkıyordu. Ben de ona aynı şekilde karşılık veriyordum. İki saat boyunca Moskova'dan Zagorsk'a öyle yolculuk ettik: - Evet, Mihail Mihailoviç. / - Evet, Georgiy Eduardoviç.

Başka birisi: *Ömrümüz boyunca konuşmaktan korkar hâle geldik. Anem bizden başka herkesin bir muhbir olduğunu söylerdi hep. Komşularımızdan, özellikle de polisten korkardık. Hâlâ konuşmaktan korkuyorum...* Bir başkası ise, *konuşmanın tutukluluğa yol açtığı inancı sessizliğimizi pekiştirdi*, diyor (Figes, 2011: 290-292). Fakat insan elbette sonsuza kadar susamaz. Böyle olduğu için de iki dost, bir gün sohbet ederlerken Vahabzade'nin sorusuna cevap olarak Kamber, *eller atasına* (halkların atası Stalin)

¹² Sadece devletin konuşma hakkına sahip olduğu bir memlekette hiçbir söze inanmayın (Ali Şeriatı).

düşman dediği için hapsedildiğini anlatır. Vahabzade, Kamber'in âdeta boş bulunup bu itirafı yapmasından pişmanlık duyduğunu ve düşündü: “*Bu şair bəlkə casusdu*” mısraıyla kendisinin casus olabileceğinden şüphelendiğini dile getirir. Sovyet vatandaşlarının üzerinde kara bir bulut gibi duran şüphe Vahabzade ve Kamber için de karşılıklıdır: Aynı zamanda şair de Kamber'den şüphelenir:

*Ölkenin başçısını düşmen adlandıranı / Azad ederler mi heç?
Bes. Burada mentik hanı? / İnanmıram men buna-
Onun le'netlerinin semimi olduğuna.*

Vahabzade içinde büyüyen şüphe duygusunun bütün Sovyet vatandaşlarında bulunduğunu; gelinin kaynanasından, babanın oğlundan şüphelendiğini, bu şüphenin kâbus gibi ev ve iş yerlerinde gezindiğini, şüphenin bir bey, insanların ise ancak onun kulu olduğunu dile getirir. Toplum içine sızmış sinsi bir düşmandır şüphe. SSCB, ideal anlamıyla vatandaşların mutlak güven duydukları bir devlet değildir. Halk düşmanı ilan edilen bir mahkûm korku ve şüphenin hapishanelerde de devam ettiğini söyler: *Mahkûm olmanın en acı taraflarından birisi de dertleşmek için güvenilir bir dert ortağının bulunmamasıdır. Hapishanede de serbestlik yok. İçinden geçeni söyleyemezsin. Seni hapishanede de takip ederler. Mahkûmlar arasında da söylediklerini özel şubeye yetiştirenler bulunur* (Yusufoğlu, 2009: 170-171).

Terörden Korunma Çabası: Stalin'i Taklit ve Patalojik Sadakat

SSCB vatandaşları Stalinist uygulamaların yarattığı terörden korunmanın yolu olarak şeklen onu taklit etmeye çalışmışlardır. Vatandaşlar, üzerlerine şüphe çekmemek ve sisteme bağlılıklarını kanıtlamak için Stalin tarzı bıyık bırakmaya veya onun gibi giyinmeye dikkat ederler. Bu durum Reprisiya politikalarının SSCB vatandaşları üzerindeki edilgen etkinin sonuçlarından biridir. Stalin'in ilah derecesine yükseltildiği bir zamanda, ona dil uzatmaktan daha büyük bir suç yoktur. Ona dil uzatanın sadece kendisi değil, bu bahaneyle bütün soyu soppu kılıçtan geçirilir (Yusufoğlu, 2009: 102). *Buzkaymak* (Dondurma) adlı hikâyede Adil Yakubov, giyim tarzıyla Stalin'e öykünen babasını şöyle tasvir eder:

Babam orta şişmanlıkta, uzun boylu, düz burunlu, o devirde moda olan küt bıyıklı, güzel görünümlü, heybetli bir adamdı. Üstündeki elbiseyi şu anda iyi hatırlıyorum. O devirde Stalin'i takliden giyilen göğsü cepli yeşil bir ceket, gedife pantolon, ayağında ise yine o devirlerin modası olan gıcır gıcır parlak siyah bot (Yakubov, 1996: 159).

Sovyet vatandaşları için kült bir lider olarak kabul edilen ve şeklen de taklit edilen Stalin küt bıyığı ve göğsü cepli yeşil ceketıyla

“İnsanlar, güçlü buldukları bir figürle özdeşleşme peşindedir” diyor Gruen (2016: 137). Stalin gibi giyinme ve ona öykünme kendini koruma çabasının da bir sonucu olarak görülmelidir. “*Patalojik Sadakat*” adını verdiği bu özdeşleşmeye dair Gruen tespitini şöyle yapar: Saldırganla özdeşleşmek, yalnızca duygu durumunu tersine çevirmek, yani insanın kendine acı çektireni sevmesi ve idealleştirmesi suretiyle terörle birlikte yaşamayı mümkün kılmıyor... özdeşleşme aynı zamanda despotun ‘gücünü’ kendine mal etme girişimidir” (Gruen, 2016: 165). Despotun gücünü en azından onun ceketine benzer bir ceket giyerek kendine mal etmeye çalışma korunma güdüsünün de bir dışa vurumudur. Bu yolla güçle bağ kurmak, bunu başkalarına göstermek çabası. İnsanların giydikleri Stalin’in ceketini gibi nesnelere, sahte bir uyumluluk içinde nefreti ve korkuyu maskeleyen unsurlardır.

Mahkûmlar da yaşama cesaretlerine bir kaynak aramak durumundadırlar. Bu kaynak, acıyı verenin kendisidir. Sağaltmanın ancak onun tarafından yapılabileceğine inanılır. Özbek yazar Tahir Melik’in *Erkin* hikâyesinde ise tutuklanıp sorguya alınan delikanlı, NKVD görevlilerini Stalin’e şikâyet etmekle tehdit eder: “*Sizi yoldaş Stalin’e şikâyet edeceğiz. O zaman ne cevap vereceksiniz.*” der (Melik, 2019: 51). Sovyet toplumunda görülen korkuya rağmen halkın Stalin’e bağlılık ve hayranlığı hatta güveni (Repressiya mağdurlarının yakınları dâhil) şaşkıncı şekilde büyük ölçüde devam etmektedir. O günleri yaşayan birinin konuyla ilgili şöyle bir anısı vardır:

“Savaştan önceki bir hadisedir... Tiyatroya gitmişim... Perde arasında, ışık yanınca gördüm... Herkes gördü... Bir alkış tufanı koptu. Sanki gök güreledi! Hükûmet locasında Stalin oturuyordu. Babam tutuklanmıştı, ağabeyim kamplarda kaybolmuştu, buna rağmen öyle bir hayranlık duyuyordum ki gözlerimden yaşlar boşanmıştı. Mutluluktan ölüyordum!

Bütün salon... Bütün salon ayağa fırlamıştı! On dakika boyunca ayakta alkışladık (Aleksiyeviç, 2013: 392).

Bu cümleler anlatıcının özelinde o tiyatro salonunda bulunanların ve bütün toplumun ruh sağlığının nasıl bozulduğunu açıkça gözler önüne seriyor. Stalin'in alkışlanmasıyla¹³ ilgili Soljenitsın de bir anekdot kaydeder:

Moskova eyaletinde bir mıntikanın parti toplantısı yapılmakta. Toplantının başkanı mıntika komitesinin yeni sekreteri (tutuklanan eskinin yerine gelen) dir. Toplantının sonunda Stalin'e bağlılıklarını bildiren karar alınır hâliyle herkes ayağa kalkar (adı geçtikçe hep ayağa kalkarlardı toplantı devamınca). Küçük salon alkıştan yıkılıyor; durmak bilmiyor alkış. Zaman zaman coşkun gösteri hâlini alıyor. Üç dakika, dört dakika, beş dakika, avuçlar ağrıyor, fakat alkışa devam. Yaşlıların nefesi kesiliyor. Stalin'i sevenler için bile durum aklın, mantığın almayacağı mecraya dökülerek, çirkin, dayanılmaz hâle geliyor. Fakat birinci duran kim olacak? Bu kararı teklif eden bu toplantıyı yöneten yeni sekreter olabilir. Fakat yenidir, tutuklananın yerine gelmiştir; korkuyor, çünkü salonda NKVD adamları da var. Onlar da alkışlayanlar arasında ve kimin birinci olarak duracağını görecekler. Fakat küçük salondaki alkış, Şefin bilgisi dışında devam eder de eder. 6 oldu, 7 dakika, 8 dakika. Harap oldular. Mahvoldular! Duramazlar artık, ta ki, kalpleri durmuş olarak yere düşene kadar. Salonun kuytu yerinde, köşede hile yapılabilir, daha seyrek vurulur, daha hafif patlatılır avuçlar... 9 dakika, 10 dakika!... Ve kağıt fabrikasının müdürü, 11. dakikada ciddi bir tavır takınarak, prezidium masasındaki yere oturuyor. Ve mucize! Genel, zapt edilemez coşkuya ne oldu? Alkış birden durdu. Herkes yerine oturdu. Fabrika müdürü aynı gece tutuklanır, on yıl hapse mahkûm edilir. Sorgu tutanağına imza attıktan sonra yargıcın ağzından şu sözü duyur: "Hiçbir zaman alkışı birinci olarak kesmeyin" (Soljenitsın, 1974: 69-70).

İsminin önüne "büyük, bilge, dahi, sevgili, aziz, candan, en değerli, en aziz, en candan, en insancıl" sıfatlarının eklendiği Stalin'e yapılan övgüler sınırsızdır. Ve alkışlar, alkışlar... dinmek bilmeyen, Stalin'in kendisinin bile durduramadığı alkışlar ve tezahüratlar. Yalnızca onun bulunduğu değil, adının geçtiği her yerde elleri patlatırcasına yapılan alkışlar. Rıbakov anlatıyor:

Düşüncelerini Bulganin kesti:

- Stalin Yoldaş'ı kürsüye davet ediyorum.

Stalin kürsüye yürüdü. Salon ayağa kalktı... Alkışlar dinmek bilmedi...

Stalin, sakinliğe çağırırçasına elini kaldırdı, ama salon susmadı. Hep

13 Söz konusu diktatörler ve onların alkışlanması olunca Pinochet hakkında anlatılan şu anekdot durumu özetler niteliktedir: Pinochet bir gün kılık değiştirip sinemaya gider ve koltuğa oturur. Kimse onu tanıyamaz. Işıklar söner, film başlar. Filmin bir yerinde sahnede Pinochet görünür. İzleyicilerin tamamı ayağa kalkıp onu alkışlamaya başlar. Alkışlar bir türlü dinmez. Fakat Pinochet, alkışlanmasından duyduğu gurur ve keyifle yerinde oturmaya devam eder. Bunun üzerine yanındaki adam eğilerek kulağına şöyle der: Arkadaşım, salon sivil polis dolu. Bu adam için kendini astırmaya değmez. Ayağa kalk ve sen de alkışla.

birlikte alkışlıyorlardı. Çıkan ses, büyük bir davulun sesine benziyordu. Her alkışı, gür bağırışlarla tek bir sözcük izliyordu: “Stalin! Stalin!..” (Rıbakov, 1990: 64)

Zor şartlar altında mahkûmların tek güveni ve umudu yine de Stalin’dir. SSCB’de insanların şikâyetlerini iletecekleri, mağduriyetlerini dile getirecekleri herhangi bir resmî kurum mevcut değildir. Tek çare lidere başvurmaktır. İnsanlar suçsuzluklarını ispat etmek için kamplardan ya da hapishanelerden ona sürekli mektup yazarlar. Stalin’e her sözcüğü ayrı ayrı düşünüp tartılarak yazılan mektupların bir örneği şöyledir:

Saygıdeğer Stalin Yoldaş! Size başvurma cüretini gösterdiğim başışlayın. 20 Mayıs 1934 tarihli OGPU Özel Toplantı Kararnamesinin 58’e 10 paragrafına göre, üç yıl Sibiryaya’ya sürgünle cezalandırıldım. Tutuklu kaldığım süre göz önünde bulunduruldu. Cezamın yarısından çoğunu çektim. Ama neyle suçlandığımı bilmiyorum. Hiçbir suçum yok. Sovyet okulunda, enstitüsünde okudum, pioner ve komsomol üyesi oldum, fabrikada çalıştım, ülkeye yararlı olmak istiyorum, ama eylemsizliğe mahkûm edildim. Böyle yaşamak mümkün değil. Sizden, davamın yeniden görülmesini rica ediyorum. En derin saygılarımla (Rıbakov, 1990: 63).

Haksızlıkların Stalin’den gizli yapıldığına, onun haberinin olması hâlinde başta adaleti tesis etmek üzere her şeyi düzeltereğine dair inançlarını korurlar. Affedilmeleri ve kurtuluşları için tek umut olarak onu görürler. Hapishanelerle kamplardaki mahkûmlar arasında Ekim Devrimi’nin yirminci yılı hatırına ilan edilecek bir af beklentisi ve bu beklentiye bağlı tartışmalar vardır: *Yok yiğitler dedi, alt sedirden biri ümitlenerek – Yoldaş Stalin bizi bu hâlde bırakmaz. Koğuştta gürültü ve münakaşa başladı* (Salahov, 2013:42). Umut ne de kolay yeşeriyor hapishane koğuşlarında. Yeşermekle kalmıyor saatler, günler içinde koca bir çınara dönüşüyor:

- *Ekim’in yirminci yılı hürmetine bugüne kadar hiç görülmemiş büyük törenler hazırlanıyor. Bütün siyasi tutuklular affedilecek. Kararname yedi kasımda ilan edilecek.*

- *Hurra!*

- *Söyledim, kesinlikle olacak diye* (Salahov, 2013: 44).

Hatta Stalin’e olan güven ve bağlılık mahkûmlar arasında o kadar güçlü bir şekilde devam etmektedir ki bazıları bir karşı devrim yapıp Stalin’in bile mahkûm edilmiş olabileceğini düşünür: *Ama öyle de, ağabey... Niçin böylesi gerçek komünistleri, Sovyet hükûmeti için savaşmış insanları hapishanelere dolduruyorlar? Yoksa şimdi ortalık karıştı ve hükûmet sosyalist ihtilalcilerin eline mi geçti? Belki, yoldaş Stalin de şimdi hapishane de kalıyordur, öyle mi?* (Salahov, 2013: 54).

Stalin’e duyulan sevgiyi ancak, T.W. Adarno’nun, “*Baskı doyunluğa eriştiğinde, mazlûm celladına âşik olur.*” cümlesiyle açıklamak mümkün-

dür. Mahkûmların önemli bir kısmı arasında uğradıkları haksızlık, gördükleri işkence ve eziyetlere rağmen Stalin'e duydukları sevgi ironik bir şekilde devam etmektedir. Mahkûm bir kadın bir arkadaşının Stalin'e yazdığı şiiri kaydetmiştir:

*Stalin, altın güneşim,
Ölümse yazgım,
Severek düşeceğiz ülkemizin
Yolunda bir yaprak*

Şiiri kaydeden mahkûm şöyle devam eder: *Bunda özel olarak şaşılacak bir şey yoktu: Kampta, Stalin'in kişilik kültürünün gerçek gizemiyle ülkede olup bitenler hakkında mantıki bir hüküm vermeyi tuhaf bir şekilde birleştirmeyi başaran çok sayıda insanla karşılaştım* (Ginzburg, 1996: 182). Stalin'e ve sisteme güvenmeye devam eden yalnızca mahkûmlar ya da sıradan vatandaşlar değildir. Bu boş güven ve inanç aydınlar arasında da vardır. Özbek şair Batu (Mahmud Hodiye, 1904-1938) da bunlardan biridir. Boboxon Muhammed Sharif onun hakkında *Qo'rquv Saltanati ve Batu* başlığı altında şu değerlendirmeleri yapar:

Ama ilginç olan husus şu ki, Batu ve diğerleri Kızıl İmparatorluğa ve Stalin'e inanmaya devam etmişlerdir. Batu'nun mektupları da buna şahitlik eder. Örneğin, 9 Haziran 1936 yılında yazdığı mektubunda şair sosyalist sistemin halklara aydınlık ve büyük bir gelecek sağlayacağına inandığını vurgulamıştır. Ama bu güvenin genellikle körü körüne bir secdeye dönüştüğü de göz ardı edilemez. Korku ve fikir monokültürü hükümran olan totaliter bir toplumda bundan farklı sonuçlar beklemek esasında mümkün değildir. Demokrasinin ayakaltı olmasının, fikirlerin monokültür etrafında şekillenmesinin nasıl dehşetli sonuçlar getireceği malumdur. Zaman geçince Batu hürriyetin sadece boş bir hayal olduğunu anlamıştır. Uzun süre koşturup yalvarıp yakardıktan sonra izin alınır ve Valentina Petrovna kocasını görmek için 1936 yılında Batu'nun annesi ve kız kardeşiyle birlikte Sloves adalarına gider. Bu onların son görüşmeleridir. Önce Valentina Petrovna tutuklanıp sürgüne gönderilir. Batu ise 9 Mayıs 1938'de kurşuna dizilir. Kararı vermek için mahkeme yalnızca on beş dakikasını ayırır. Öldürüldüğü ailesine haber verilmez. Ancak aradan iki yıl geçtikten sonra 10 Mayıs 1940 tarihinde Batu'nun kurşuna dizildiği değil, vefat haberi ailesine ulaştırılır. (Sharif, 2007: 46).

Bütün bu yaşananlara rağmen kültleşen Stalin'e duyulan inanç, korkunç yıllar boyunca mahkûmların ve ailelerinin tek umudu olmaya da devam etmiştir.¹⁴ Fakat gerçekler bunun tam tersidir: Stalin, 20 Ocak 1939'da

14 Mahkûmlar, sadece Stalin'e karşı inanç ve güven duymazlar. Hapishanede kaldıkları zaman içinde başta Stalin olmak üzere inanıp güvendikleri yöneticileri (yıllar önce olmuş olmasına rağmen Lenin dâhil) zihinlerinde sorgular, iç dünyalarında onlara dertlerini anlatırlar. Fakat bu iç monologların bir süre sonra mahkûmu kontrolden çıkarıp ruh hastası hâline getirdiği de olur. Kazan Tatarlarının meşhur ses sanatçısı Zifa Basıyova hapishanede akıl sağlığını kaybetmiş kocası hakkında şunları söyler: "Kocam tutuklandıktan beş yıl sonra polis beni çağırdı.

Parti Merkez Komitelerine, İl ve Bölge Komite Sekreterliklerine, İşçileri Halk Komiserliğine şifreli bir telgraf yollayarak işçi sınıfının ve kolhozların düşmanlarına, burjuva ajanlarına ve halk düşmanlarına karşı baskının hem uygun hem hak verilebilir bir yöntem olarak zorunlu olarak kullanılmasını meşru kılar. Bir konuşmasında ise hapisane disiplininin gevşekliğinden şikâyet ederek tutukvelelerinin birer sağlık ocağına dönüştürüldüğünü, bunun önüne geçilmesi gerektiğini belirtir (Öksüz, 2018: 78).

Stalin'e duyulan inanç, ona beslenen umut ölümüne kadar devam etmiştir. Stalin rejimine en yakınlarını bile kurban verenler onun ölümü karşısında derin bir üzüntüye kapılmışlardır. Tanrılaştırdıkları, asla ölmeyeceğini zannettikleri Stalin'in ölümü karşısında yaratıcıya isyan ederler. Elçin Efendiyev'in Stalin'in ölümü üzerine yazdığı hikâyesinde kocası Papakçı Eşref'i ve iki oğlunu (Balaniyaz, Ağaniyaz) Stalin terörüne kurban veren Fatma Kadın bile şöyle yakınır: *"Ay Allahım, biz ne güne düştük. O büyüklükte bir adama nasıl kıydın Allahım. Sebep olanın evi yıkılsın, peki bundan sonra ne olacak?"* Asıl sorun buradadır: *"bundan sonra ne olacak?"* (Elçin, 2003: 137) cümlesindedir. Elçin'in hikâyesini tahlil eden Söylemez ve Azap, Stalin'e karşı duyulan anlaşılabilir sevgi ve bağlılığı "Stockholm Sendromu" nu merkeze koyarak yorumlarlar (Söylemez ve Azap, 2016: 110-117). Bu yorumun dışında insanlar, Stalin'in yaptıklarını ancak yine onun düzeltereğine inanırlar. Onun yokluğunun her şeyi daha kötüleştireceğine dair bir korku taşırırlar içlerinde. Elias Canetti durumu *Kitle ve İktidar* adlı eserinde açıklar:

Bir hatip yukarıdan emirler yağdırarak kitleyi yaratır ve onu canlı tutar. Bunu bir kez başardıktan sonra, ne talep ettiği neredeyse hiç önemli değildir. Bir hatip bir araya toplanmış insanları en kötü biçimde aşağılayabilir, tehdit edebilir ve eğer bunu yapmakla onları bir kitleye dönüştürmeyi başarmışsa, onu hâlâ severler (Canetti, 1998: 309).

İhbarlar, İhbarlar... Muhabirler Kim? Herkes mi?

Stalin döneminde ihbarların sayısı çok fazladır. Her şeyden önce insanlar kendilerini korumak ve sisteme bağlılıklarını ispatlamak için bir başkasını ihbar etmek durumunda kalmışlar ve muhabirlik mekanizması aile üyelerinin birbirlerini ihbar ettiği bir noktaya gelmiştir. Kişiler ihbarlardan korunma yolu olarak susmayı, sessiz kalmayı, herhangi bir konuda konuşmamayı alışkanlık edinmişlerdir. Artan baskılar karşısında susmak da sorunlu dış dünyayla baş etmenin ve bireyin kendini koruma çabasının

Kocanın adını (Geniy İzmayloviç) söyleyip onu tanıyıp tanımadığımı sordular. Kendisinin kocam olduğunu, fakat son beş yıl içinde tutuklu olduğu için onu göremediğimi söyledim. Beni alıp kocanın bulunduğu akıl hastanesine götürdüler. Onu bir battaniyenin altında kıvrılmış olarak gördüm. Eşinin geldiğini söylediler. Beni tanımadı. Tanımadığı gibi "Şimdi Vladimir İliç ile konuşuyorum, beni rahatsız etmeyin" diyerek bizi odadan kovdu. Sonra birkaç kez daha kendisini ziyarete gitsem de o, her seferinde beni tanımayıp, Vladimir İliç ile konuştuğunu söyleyerek odasından çıkardı. Birkaç yıl sonra da vefat etti." (Salahov, 2013: 191-192).

en basit yoldur. Herkes birbirinden şüphelendiği için Sovyet vatandaşları konuşamaz, duygularını bastırır ve susar. Figes de eserinde suskunluğa sebep olan şüphenin üzerinde yoğun bir şekilde durur. Çocuklar başkalarının yanında konuşmamak için tembihlenir ve öyle yetiştirilirler: *Büyük Terör fiilen Sovyet halkını susturdu. Babası 1936'da tutuklanan Rezeda Taysina, Ağzımızı sımsıkı kapatacak şekilde yetiştirildik,*” diye hatırlıyor. *“Dilin yüzünden başın derde girecek,” - insanların biz çocuklara sürekli söylediği şey buydu. Ömrümüz boyunca konuşmaktan korkar hâle geldik* (Figes, 2011: 291). Rezeda Taysina'nın yaşadığı korkuyu Kamber ile yaptıkları sohbette :<Kamber tarafından> ihbar edileceği korkusunu yaşayan Vahabzade genç okuyucusuna şöyle seslenir;

*Sana tanış deyil bu hal, ey cavan, / Korhardık doğmaca gardaşımızdan.
Dedesini satan az olmamışdı, / Yalnız yaşlılara bu hal tanışdı.
Rütbe sata-sata, yer sata-sata, / Çohları hörmet de qazandı bol-bol.
O vaht şübheliydi oğuldan ata, / Gelinden kaynana, atadan oğul.
O vaht susardılar, heyirde, şerde. / İdrakı, vicdanı ezerdi şübhe.
O zaman evlerde, idarelerde / Kara kabus gibi gezerdi şübhe.
Yaman yeyin idi şübhenin atı, / Hamımız qul idik, o beydi ancak.
Birinin birine münesibeti / Şübheydi,
Şübheydi, / Şübheydi ancak!*

Vahabzade şiirinde arkadaşının kendisini ihbar edebileceğini ise şöyle ifade eder:

*Saxlamadım dilimi
Dağ başında süzürdüm, birdən çamura düşdüm.
Dilimden tora düşdüm
...
Soyuq tər basdı məni.
Dedim, dar ağacından öz dilim asdı məni.*

Vahabzade'nin içini kaplayan, arkadaşı tarafından ihbar edilme korkusu, Stalin döneminin en iyi işleyen sistemlerinden biridir. Rusçada muhbir kelimesinin karşılığı şeptundur: Kelime insanların arkasından resmî makamlara muhbirlik yapan, yani gizli bilgi fısıldayan birini işaret eder (Figes, 2011: 33). Muhbirlik ayrıca kişilerin sisteme sadık ve iyi bir vatandaş olduklarını kanıtlamanın da bir yolu olarak görülür. Böyle olunca kıskançlıkların, garezlerin, kinlerin, tartışmaların, her türlü rekabetin ihbara dönüşmesi elbette kaçınılmazdır. Sovyet sisteminde insanlar muhbirlik yapmaları için teşvik edilir, yapanlar çeşitli şekillerde ödüllendirilir. Kelimenin dildeki anlamı da aynı yıllarda değişir: *Rusça sözlüklerde ih-*

bar (donos) bencil veya fena bir davranıştan ziyade yasadışı işlerin açığa çıkarılmasına sebep olan medeni bir eylem olarak tanımlanmıştır (Figes, 2011: 76).

Stalinist uygulamaların edebiyata yansımalarının işlendiği ve konuyla ilgili kült eserlerden biri olan *Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası* (Rıbakov, 1990) adlı eserde muhbirlik sistemi hakkında bir vatandaşın görüşü şöyledir: *Hayır. Yüzlerce gözden kaçamazsın. Senin mutlaka birini suçlayacağından, onu halk düşmanı olarak göstereceğinden ya da pişmanlık duymasının yeterli olmayacağını söyleyeceğinden söz etmiyorum. Hayır. Ama oradakilerle birlikte idam için el kaldırır ve bunu onaylardın. Diyelim ki karşı çıktın, o zaman sen de düşmansın demektir. Oradakiler seni gereken yere yollamaktan bir an bile geri durmazlar* (Rıbakov, 1990: 15). Suçlanmak için karşı durmaya gerek yoktur, susmak bile yeter sebeptir. Çünkü kendilerinden kuşku duyulan ve yok edilmesi gereken düşmanlar vardır. Onları ihbar etmemek suçlarına ortak olmak anlamına gelir.

1930'lu yılların siyasi olaylarını anlattığı *Ağ Liman* hikâyesinde Anar, Dadaş'ın kapıcılıktan müdürlüğe kadar yükselmesini yaptığı ihbarlarla ilişkilendirir. Bazı durumlarda da kişiler, kendilerini koruma altına almak için hiç suçu olmayan insanları sistem karşıtı, devlet düşmanı olarak suçlayıp ya da mesnetsiz vakalar uydurarak ihbara başvurmuşlardır, bu durum bireyler arasında onulmaz bir güvensizlik yaratmıştır.

Muhbirlik sistemini en iyi işleyen edebî eserlerden biri, Cengiz Aytmatov'un *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adlı eseridir. Eserde II. Dünya Savaşı'nda Almanlara esir düşen, fakat esirlikten kaçıp kurtulmayı başardıktan ve savaş bittikten sonra memleketinde (Sarı Özek) öğretmenlik yapan Abutalip Kuttubayev'in kendisini intihara sürükleyen hikâyesi anlatılır. Hikâyede anlatılan olaylar 1953 yılının kış mevsiminde cereyan eder. Repressiya'nın resmî olarak sona ermesinin üzerinden on beş yıl geçmiştir ve Stalin, iktidarı son yılını yaşamaktadır. Toplum üzerindeki polis baskısı nispeten azalmıştır. Fakat muhbirlik ve sistemin zaaflarından faydalanarak yükselmek isteyen yönetici tipi ve bunların temelini oluşturan bürokratik zemin büyük ölçüde değişmemiştir. Aytmatov, o dönemdeki ihbarlar için şöyle yazar: *Hakkında "şüpheli fikirler var" şeklinde en küçük bir ihbar yapılan kimse, kim olursa olsun, kendisi de, yakınları da derhâl baskı altına alınıyordu* (Aytmatov, 2016: 19).

Bu ihbarları alan yöneticiler içinse gün doğmuş demektir. İhbarları sonuçlandıranlar için terfilerin ve yükselmenin önü açılıyordu. Kuttubayev hakkındaki ihbarın yapıldığı Savcı Tansıkbayev için de durum böyledir. O da bu ihbarı uzun zamandır beklediği terfi için bir fırsat olarak görür: İşte, Tansıkbayev'e şans, bir rastlantı sonucu da olsa, olayların böylesine

az, düşmana karşı kampanya başlatacak ihbarların böylesine kıt bir dönemde gülmüştü. Abutalip Kuttubayev hakkındaki ihbar ona, küçük aktarma istasyonu Boranlı'dan gelmişti... Vakit geçtikçe de iyi işlerse, iyi yoğurursa, ilk bakışta önemli görünen bu olayı, kendisine yarar sağlayacak bir kıvama, inanılır bir suça dönüştüreceğini anlamıştı. Her şey uz giderse, bunun ödülü de kesindi (Aytmatov, 2016: 19). İhbarların doğruluğunu araştırmadan, her birini kişisel kariyerleri için bir fırsat olarak gören yöneticiler ülkenin her yerindedirler. Onların birlikte çalıştıkları muhbirler de öyle: Merkezde ya da taşrada, kamusal alanlarda ya da aile içinde. Figes, Stalin dönemindeki muhbirlik sistemini şöyle anlatır:

Muhbirler her yerde vardı -fabrikalarda, okullarda, bürolarda, toplu yerlerde ve komünal dairelerde. Bütün tahminler Büyük Terör'ün doruğuna ulaştığı sırada milyonlarca kişinin kendi meslektaşlarını, arkadaşlarını ve komşularını ihbar ettiği yönünde olsa da, günümüze sadece bölük pörçük verilerin anlatıya dayalı bulguların ulaşması nedeniyle kesin bir rakam saptamak zordur... Güvenlik önlemlerinin yoğun olduğu Moskova'da, eski bir NKVD yetkilisine göre, her altı ya da yedi aile başına en az bir muhbir vardı (Figes, 2011: 298).

Bir Rus yazarın İvan İvanoviç takma adıyla İngiltere'ye gönderdiği ve *Encounter* dergisinin Haziran 1964 sayısında yayımlanan mektubunda SSCB'deki muhbirlik sistemi şöyle özetlenir: *Parti Merkez Komitesinden kendilerini sosyalizmin öncüleri, yardımcıları diye gösteren muhbirlerin bir listesi istense verecekleri cevap ne olur? Bu iğrenç güruh o kadar kalabalık ki yapılacak hücum için muvaffakiyet şansı hiç mevcut değildir (İvanov, 1964: 97).* Bu yazara göre muhbirlik asla baş edilemeyecek bir şekilde toplumda devlet tarafından oluşturulmuş örgütlü yapıdır. Bir başkası ise şöyle der: *Felsefe doktoru olan, Stalin mükâfatı kazanan profesör Elsberg, bizim en utanmaz muhbirimiz idi. Düzinelerce insanı jurnal etti ve onların kanını emerek parlak bir kariyer temin etti (İvanov, 1964: 91).* Muhbirlik konusunda en sağlıklı tespiti yapanlardan birisi Sergey Davlatov'dur. O, haklı olarak, Stalin'in muhbirliği teşvik eden uygulamalarına eşlik eden halkın durumunu: *Stalin'e sürekli küfür ediyoruz, haklı yerde. Ama sormak isterim ki: 4 milyon ihbar dilekçesini kim yazdı?* şeklinde dile getirir.

Devlet destekli muhbirlik sistemi SSCB vatandaşlarında gizli tehlikelere dair korkuları en yüksek düzeye çıkarmış, bireyleri tehlike ve sistemik paranoya duygularıyla yaşamak zorunda bırakmış; korku içinde yaşama temeline dayanan bir toplum inşa etmiştir. Halk düşmanı olarak tutuklananlar arasında sıradan insanların sayısı da oldukça fazladır. Rus bir sarhoş, bir hırsız olan âdi suçlu, halk düşmanı suçlamasıyla konulduğu hapis-hanede şöyle isyan eder:

Sen şairmişsin hükümete düşman olabilirsin. İlim irfan sahibi adamsın. Peki ya ben, kancık köpek, lanetli, ananı filan yapsınlar, ben neyim! Ben hürsüzün, bozguncunun tekiyim, nasıl olup da siyasi mahkûm oldum. Ben hürsüzün evet, hürsüzün, küfürbazın tekiyim... Ben siyasi mahkûmmuşum! Kendi kendine gülererek: - Biliyor musun birader, beni ne ile suçluyorlar? Ben teröristmişim. Sadece gülersin, kancık köpek! Nasıl bir terörist?! Suçum, sarhoşken tramvayda Stalin'e küfretmekmiş! Nasıl küfrettim, ben de bilmiyorum. Bunun için beni siyasi mahkûm saydılar, halk düşmanı ilan ettiler... (Yusufoğlu, 2009: 64-65).

Sonuç olarak SSCB vatandaşları arasında ihbar edilme korkusu o kadar yüksektir ki *O Gecenin Seheri* adlı hikâyede yaşlı bir kadının kiracısı olan Sekine işyerinde yanlış dizdiği bir harf (Z yerine P) yüzünden bu durumu bilen tek kişi olan Ahmedov tarafından ihbar edilme korkusu yaşar.¹⁵ Sekine'nin yaşadığı korkunun sebebi iş hayatının sıradan, önemsenmeyecek bir hatasıdır. Fakat bu sıradan, hiçbir değeri olmayan yanlış, Sekine'yi ihbar edilme korkusuyla baş başa bırakır. Yine bunun gibi sıradan insanların yaşadığı ihbar edilme korkusunun anlatıldığı en güzel edebî metinlerden biri Özbek yazar Ğulam Karimiy'in Türkiye Türkçesine *Bahar Özlemi* adıyla aktarılan hikâyesidir (Yelok, 2011: 66-72). Bu hikâyede Moskova'da yüksek lisans eğitimi gören Ethem adındaki Özbek bir öğrencinin aynı yurt odasını paylaştığı, fakat başarısını kıskanan Yoldaş adındaki başka bir Özbek öğrenci tarafından ailesinin geçmişte Kulak olduğu iddiasıyla üniversite rektörlüğüne yaptığı ihbarın Ethem'i intihara sürüklemesi anlatılır. Hikâyede üniversite rektörünün Ethem'in hocasına durumu izah eden şu cümleleri söz konusu başarılı bir öğrencinin öğrenim durumu bile olsa yöneticilerin ihbarlar karşısındaki çaresizliğini dile getirir:

"Siz hoca değil, idareci mahiyetinde bir düşününverin. Edebiyatın kazancı yönünden değil, esasen siyasi sistemin, sosyalist cemiyetin menfaati açısından değerlendirin yahu. Ben de böyle bir yol tutmaya mecburum... Her hâlükârda mecburi yol bu. İhbar mektubunun ne kadar sert mahiyette yazıldığını gördünüz ya! Mektupta yazılanları dikkate almazsak onu yazan yukarı makamlara da yazar. Vazifemizi önemsemediğimiz, uyarıyı dikkate almadığımız için bizi de yanına ekler. Ayrıca böyle yaparsak başımıza sıkıntı çıkarırız o zaman. Ateş olmayan yerden duman çıkmaz, şark atasözünü iyi bilirsiniz." (Yelok, 2011: 67).

Özbek edebiyatına ait *Bahar Özlemi* hikâyesinde olduğu gibi Kazak edebiyatının son dönem eserlerinden olan *Ay Düniye Ay* adlı romanın baş kahramanı Kapez'i de okul arkadaşı Baken ihbar eder. İstanbul'da eğitim görmüş olan Kapez arkadaşına şöyle sitem eder:

15 Bu korku, Anar'ın hikâyesinden önce Rus sinemasında da işlenmiştir. Yönetmen Andrey Tarkovski'nin 1975 yılında çektiği *Ayna* (Zerkalo) filminde matbaada çalışan kadın kahraman, Sekine'nin yaşadığı korkunun benzerini yaşar. Neyse ki yayım baskıya verildiği hâlde üzerinde çalıştığı taslakları kontrol eder ve korktuğu hatayı yapmadığını görüp rahatlar.

Fitneciye inandın mı? / Söylediğine baş eğdin mi?

Halkım diyen Kapez’i, / Düşman diye yakalattın mı? (Nurjekeuli, 2015: 132). 1937 yılında tutuklanan Kapez, 1939 yılında ölür.

İhbar edilme korkusunu II. Dünya Savaşı’nda ameliyat hemşireliği yapmış olan Natalya Aleksandrovna Kupriyanova biraz da mizahi bir dille şöyle anlatır:

Sessiz konuşurlardı... Kısık sesle... Toplu hâlde asla konuşulmazdı bunlar, hep iki kişiyken. Üçüncü kişi fazladır, üçüncü ihbar eder... Bir fıkra anlatayım size... Ağlamamak için anlatayım. Evet... Gece vakti. Baraka. Tutsaklar yattıkları yerde sohbet ediyor. Birbirlerine soruyorlar: “Neden tutuklandın?” diye. Biri diyor, “Gerçeği söylediğim için”, diğeri, “Babam yüzünden...” Üçüncü de, “Tembelliğim yüzünden,” diyor. Nasıl yani?! Şaşıyor herkes. Anlatıyor üçüncü: “Bir akşam bir mecliste oturuyor, fıkralar anlatıyorduk. Eve geç döndük. Karım, “Şimdi mi gidip ihbar edeyim, sabah mı?” diye sordu. “Sabah. Şimdi uyum var,” dedim. Sabah bizi almaya geldiler...” Komik. Ama insanın gülesi gelmiyor. Ağlamak gerek. Ağlamak (Aleksiyeviç, 2013: 392-393).

Kimse kimseye güvenemez. *Erkin* hikâyesinde oğlu tutuklanan anne gece yarısı ağabeyinin evine gider. Fakat ağabeyi bu ziyareten memnun kalmaz. Korkuya kapılır ve kız kardeşini azarlar: “*Ne demeye geldin? Böyle bir zamanda evde olman gerekir! Ya peşine adam takıldıysa...*” *O, bunları söyledikten sonra sokak kapısını aralayıp dışarıyı kolaçan etti.* (Melik, 2019: 53). Sistem aile bireyleri arasındaki güven ve sevgi duygusunu neredeyse tamamen ortadan kaldırır. Aile bireyleri dâhil herkes bir diğerrinin kendisini ihbar edeceği korkusu içinde yaşar. Hapishanelerde, çalışma kamplarında bu durum değişmez. Koşullarda *stukaç* adı verilen mahkûmlar arasında bilgi toplamakla görevlendirilmiş kişiler vardır. Bir mahkûm koğuş arkadaşlarından biri hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirir: *Ben ona ne diyebilirdim ki! İşkence ettikleri doğru olsa bile Stalin’e söğüp duran birinin bu sözlerine katılmak mümkün müydü? Evvla bunun bir hırsız olduğuna inanmak da mümkün olmazdı. Aramıza belki bilgi toplamak için sokulmuştur. Çünkü koğuştan koğuşa bilgi toplamak için özel adamlar konuluyor. Hapiste yatanlar da birbirine güvenmiyordu* (Yusufoğlu, 2009: 66).

Muhbirler sadece SSCB vatandaşları değildir. Komünizmi ideal bir sistem olarak yüceltikleri için bu ülkede yaşamaya gelenler içinde de birbirlerini ihbar edenler vardır. Bu şekilde Türkiye Cumhuriyeti’nden SSCB’ye gidenlerin arasında ihbarların olduğunu Prof. Dr. İlhan Başgöz, Türkiye’den ayrılarak Moskova’ya yerleşen ve Rus vatandaşı olan Şükrü Martel’in kendisine anlattıklarına dayanarak şöyle yazıyor: Şükrü Martel Moskova’daki Türk Komünist Partisine üye oluyor. Moskova’daki Türk

Komünist Partisinin başı olan İsmail Bilen yoldaş, kendini kurtarmak için, Türk komünistlerinin hepsi casustur diye Stalin yoldaşa muhbirlemiş, Stalin de bu idealist Türk komünistlerinin hepsini Sibiryaya'ya sürmüştü. Çoğu Sibiryada ölmüşler, Şükrü Amca dayanmış, ta Stalin'in ölümüne kadar. Stalin ölünce onu affetmişler. Moskova'ya dönmüş, ama ev hapsine koymuşlar. Bir başka çeşit sürgün, işini vermemişler, Parti'ye de almamışlar. O vakit Nâzım Hikmet Moskova'da ve Şükrü Martel'i tanyor. Telefon etmiş. Nâzım, "Şimdi bir taksiye atlayıp bana geleceksin," demiş. Martel korkmuş, ama gitmiş. Nâzım güçlü adam, bir yerlere telefon ederek Şükrü Amca'nın ev hapsini kaldırmış, ziraat eksperliği olan işini de almış ve yeniden Parti'ye yazdırmış (Başgöz, 2018: 369). İhbar edilme korkusu ve dolayısıyla sistemden korkma sadece "Büyük Terör" ve Stalin dönemiyle sınırlı kalmamış, öyle ki Stalin'in hatta SSCB iktidarının sonlanmasından sonra bile bu satırların yazarı 1995 ve 1998 yıllarında Güney Sibiryaya yaptığı bilimsel gezilerde devlete karşı duyulan korkunun halk arasında büyük ölçüde devam ettiğini müşahade etmiştir¹⁶.

Halk Düşmanının Eşi, Çocuğu ya da Herhangi Bir Yakını Olmak

Stalinli yıllarda ve daha sonrasında "halk düşmanı" damgasının dışında tarihe silinmez bir damga daha vurulmuştu. Bu damga "halk düşmanının ailesi" damgasıydı. Sistemin "halk düşmanı" olarak suçladığı kişilerin ailesinden veya yakınlarından biri olmak tehlikenin en büyüklerinden biridir. Eşler ve çocuklar bir taraftan en yakınlarındaki insanların suçlanmasıyla birlikte sistem tarafından birinci dereceden "kuşkululu unsur" kabul edilirken diğer yandan toplum tarafından uzak durulması gereken kişiler

16 1998 yılı yazında Dağlık Altay'da alan araştırması için gittiğimiz uzak bir bölgeden şehre dönerken gecelemek için köylerin birinde durduk. Vakit gece yarısına yaklaşıyordu. Bize eşlik eden rehberimizin bir akrabasının evine yerleştik. Ağız çalışmaları için derlemeler yaptığımızı öğrenen ev sahibi daha önce kolhoz yöneticiliği yapmış ve yöre ağzını iyi konuşan bir tanıdığını davet etti. Gelen erkeğin yaşı yetmişin üzerindeydi. Sağlıklı yaşlandığı dinç duruşundan belli oluyordu. Tanıştık. Eskiden yapmış olduğu yöneticilik nedeniyle o gece için orada bulunan herkes kendisine büyük bir saygı gösteriyordu. Onun bu duruma alışık olduğu hâl ve tavırlardan belli oluyor, hatta aramızda tek hükmedicinin! kendisi olduğunu doğal bir şekilde bize hissettiriyordu. Bir derlemecinin kaynak kişisine sorması gereken mutak sorulardan sonra Sovyet dönemindeki hayatla yenisi arasında karşılaştırma yapmasını içeren bir soru sordum. Beklenmedik şekilde birden irkildi. Bu irkilmiş o an için orada bulunan herkese sırayet etti ve evin havası aniden değişti. Saniyeler içinde o karizmatik kolhoz yöneticisi gitti, yerini omuzları düşmüş, yalın bir ihtiyar aldı. Korkak, şüpheli bakışları üzerimde donup kaldıktan sonra defalarca ozogü cürüm... cürüm... ozogü cürüm... (önceki hayat... hayat... önceki hayat...) sözcüklerini tekrarlayıp durdu. Ve nihayet cümlesini tamamlamadan ayağa kalkıp, Aydar neme çok! (Söyleyecek bir şey yok!) deyip bizler dâhil hiç kimseyle vedalaşmadan evden çıkıp gitti. Onu "yıllar sonra" ancak anlamıştım. Yüreği acıyla, belki pişmanlıklarla da doluydu. Kendimi yabancı bir polis, dahası uzaklardan gelip bu insanların hayatlarına girmiş bir muhbir gibi hissettim. Rehberimiz ise başka şeyler düşünmüş olacak ki, burada gecelemek yerine yola devam etmemizi önerdi. Öyle de yaptık. Günler sonra bir başka köyde ise öğle saatlerinde iki yaşlı kadından derleme yapıyorduk. Bir tayganın eteğindeki köyde evin oldukça iyi düzenlenmiş bahçesindeydik. Konuşma bitmiş çegen içiyorduk. Uzaktan iki atlı hızla gelen iki araba gibi atlarını üzerimize sürdü. Olduğumuz yere birkaç metre kalana kadar da o hızla geldiler. Bu gençler yaşlı kadınların çocuklarıymış. Anneleriyle konuşmamızdan oldukça rahatsız olup, korkmuşlar. Atlarının üzerinden inmeden ellerindeki kamçıları tehditkâr tavırlarıyla havada sallayarak Rusçayla karışık Altayca bağırıyorlardı: Sler kem? Sler kem? Kaydan keldiger! (Siz kimsiniz? Siz kimsiniz? Nereden geldiniz?) Anneleriyle birlikte araya giren rehberimiz ve bir anda nasıl olup da toplandıklarını anlayamadığım köylüler hızla bizi oradan uzaklaştırdı. O akşam, o köyden de apar topar ayrılmak zorunda kaldık. Yüzyılın sonuna doğru Repressiya'nın yarattığı korku Sibiryanın üçra köylerinde, tayga eteklerinde hâlâ hüküm sürüyordu.

olarak kabul edilmişler ve yalnızlaştırılmışlardır. Bu insanlar için zorluklar bununla sınırlı kalmaz; hemen hepsi büyük ekonomik zorluklar yaşayacakları bir döneme girer ve iş bulmakta zorlanırlar. En kötüsü ise çocuklar halk düşmanı çocukları olarak damgalanır ve gelecekleri karartılır.

Halk düşmanı ilan edilenlerden birinin eşi şöyle diyor: *Nasıl ki bir halk düşmanı damgasını silmek mümkün değilse halk düşmanının ailesi damgası da silinmesi imkânsız bir damgaydı. Bizler genelde Stalin devrinde halk düşmanı olarak suçlananların hayat hikâyelerini duyduk, okuduk. Oysa bir de halk düşmanından geriye kalan eş ve çocuklar vardı* (Kınacı, 2019: 13). Korku, halk düşmanı ilan edilenlerin çocukları, onların günlük ve sosyal hayatlarında hatta devletle olan ilişkilerinde dahi devam eder. SSCB’de böyle çocukların sayısı yüz binleri bulur. Çocukların anne ve babalarının devlet nazarındaki konumlarından dolayı itham edilmeleri 1956’da “çocuk ebeveyninin hatasından sorumlu değildir” kararının çıkmasına kadar devam etmiştir. Çocukların ebeveynlerinin hatalarından sorumlu tutulmalarının tipik örneği olarak tarihçi Lev Nikoloyeviç Gumilov (1912-1992) verilebilir. Babası N. S. Gumilov, rejim muhalefeti suçlamasıyla Stalin döneminde kurşuna dizilmiştir. Annesi Türk asıllı meşhur şaire Anna Ahmatova’dır. Rejim muhalifi bir babanın ve Türklük bilinci taşıyan bir annenin çocuğu olan Gumilov, henüz üniversite öğrencisiyken 1935-1945 yılları arasında defalarca tutuklanmış, sekiz yıl hapis yatmış, 1949 yılında yeniden tutuklanmış ve on yıl hapse mahkûm edilmiştir. Kazak yazar Tölen Abdik de eserlerinde benzer bir konuyu işler. *Mevki ve Ömür* adlı uzun hikâyesinin kahramanı Batır, bir “halk düşmanı” çocuğudur. Batır’ın hayatı hikâye edilirken bu durumda olmanın getirdiği inanılmaz zorluklar ve engeller anlatılır. Batır’ın hapishanedeki annesinden bahsedilirken, onun gibi “halk düşmanı” iftirasıyla hüküm giyenlerin eşlerinin düştüğü durum anlatılır (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2013). Aynı durumu Grossman, *Her Şey Geçip Gider* adlı eserinde eşini ihbar etmeyen Maşa’nın şahsında dile getirir:

Onu, kocasını ihbar etmediği için suçlu buldular. Kocasını terörü ihbar etmediği için mektuplaşma hakkı olmaksızın on yıla mahkûm edilmişti. Maşa, onun ve onun gibi onlarca kadının neden kocalarını ihbar etmek zorunda olduklarını, neden Andrey’in ve onun gibi yüzlerce insanın iş arkadaşlarını, çocukluk arkadaşlarını ihbar etmek zorunda olduklarını anlayamamıştı... İşte hırsızlar tarafından soyulmuş bir hâlde trenden indi, buz kesmiş parmaklarını yağlı ceketinin kollarının içine sokuyor; başında tüylü, kirlili bir havlu sarılı. Yanında kocalarının suçunu ihbar etmedikleri için onlarca yıla mahkûm edilmiş yüzlerce Moskovalı kadının karda çıkardığı gıcırtilar... Halk düşmanlarının eşleri tökezliyor, acele acele yürüyor, yere düşüyorlar, karın üstüne yayılan boğçalarını telaşla topluyorlar fakat ağlamaya korkuyorlar (Grossman, 2013: 212-126).

Kazak yazar Şerbanı Beysenova ise *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva* adlı romanında Stalin devrinde tutuklanan akademisyen Muhamedcan Karateyev'in ve onun geride bıraktığı eşi Marguva'nın yaşadıklarını ve çocuklarıyla birlikte verdiği yaşam mücadelesini anlatır.

Marguva sokağa çıktığında sanki alnında "halk düşmanının karısı" yazan lanet bir damga varmış gibi hiç kimsenin yüzüne bakamıyordu. Bazıları bunu görse de görmemezlikten gelip yanından geçip gidiyordu. Hatta hiç karşılaşmamak için doğrudan başka yöne yolunu değiştirenleri nice defa gördü. Öyle zamanlarda teessürle evine geliyor ve gözyaşlarına boğuluyordu. Ancak yine evde oturamıyordu. Taş binayı kolaçan edip gelmek onun için neredeyse bir göreve dönüşmüştü. O son gidişinden sonra Medet'i evde bırakmaya da korkuyordu. Sıkıca giydirip sarıp sarmalayıp onu da beraberinde götürdü (Beysenova, 2019: 61).

Anne-babaları hatta dedeleri Stalin terörüne kurban gitmiş çocuklar içinde sistemin gözden kaçırdıkları da vardır. Bunlardan biri, SSCB'nin iflasını ilan etmiş olan Mihail Gorbaçov'dur. Her iki dedesi de 1930'lu yıllarda uygulanan Troçkist-karşı devrimci faaliyetlerde bulunmak suçuyla kamplara gönderilmiştir. Birinin tutuklanması küçük Mihail'in gözleri önünde gerçekleşmiş ve bu onu derinden sarsmıştır. Üstelik sadece Gorbaçov'un değil eşi Raisa'nın da dedesi 1937'de kolhozda karşı devrimci propaganda yapmaktan tutuklanmış ve infaz edilmiştir (D'enceausse, 2019: 20-21).

Sistemin işleyişine göre kadınlar da en az kocaları kadar suçludur. Aynı çatı altında birlikte nefes alıp yaşamak ikisinin de halk düşmanı olarak suçlanmaları için yeterlidir. Kadınlar kocaları gibi halk düşmanı değilse niçin onları ihbar etmemişlerdir? Bu da suçlanmaları için kâfidir. Bu kadınlar bir taraftan hapisanelere konulmuş ve akıbetleri belli olmayan kocalarına ulaşım onlara yardım etmeye çalışırken diğer taraftan üzerlerine atılmış suçlama ve bu suçlamanın getirdiği sorunlarla uğraşırlar. Onların bir diğer mücadeleleri ise çocukları başta olmak üzere bütün aile üyelerinin hayatlarını devam ettirebilmek için gerekli maddi imkânları bulma gayretidir.

Repressiya'nın eşler (kadınlar) üzerindeki doğrudan etkilerini anlatan en önemli çalışmalarından biri Özbekistan'da yayımlanan *Qor Qo'ynida Lolalar / Qatag'on Etilgan Ayollar* (Kar Koynundaki Laleler / Qatag'on'a Atılan Kadınlar) adlı eserdir. Kitapta Repressiya kurbanı yirmiden fazla Özbek kadının başına gelenler anlatılır.¹⁷ Halk düşmanı ilan edilenlerin eşleri için özel kamplar yapılır. Kazakistan'daki ALJİR Kampı bunlardan

17 Kar altındaki lalelerin isimleri şunlardır: Hadiça Aliyeva, Kimehon Aşurova, Tacihan Ahmedova, Valentina Vesilyeva, Ketevan İslamova, Elmira İslamova, Maksuda İshakove, Hayrinnisa Macidhanova, Ashap Mirşarapova, Matluba Muhamedova, Zoya Olyakulova, Gülsüm Rahimova-Aşrafıy, Sabahat Rahmatova, Ekaterine Süleymanova, Maryam Sultanmuradova, Sora Truabekova, Hikmetcan Fıratova, Sabira Holdorova, Vilayat Hucayeva, Rahbar Şermuamedova, Tacihan Şodiyeva, Zeynab Haşimova.

biridir. Bütün kamplarda olduğu gibi bu kamplarda da hayat şartları çok zordur. Buradaki kadınların birçoğu toplumun üst sınıfına mensup olduklarından bu şartlara uyum sağlamakta çok zorlanmışlardır. Daha sonra kampın bulunduğu yerde yapılan kazı çalışmalarında toplu mezarlar bulunmuştur. *Qor Qo'ynida Lolalar* adlı eserin sunuşunda yazılan “Yıllar ve devirler geçip gitti. Ama müstebid Sovyet rejiminin Özbek halkına uyguladığı eziyet asla unutulmadı.” ifadelerinde olduğu gibi Repressiya'nın sonraki zamanlara etkisi edebiyata da yansımıştır. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi Cengiz Aytmatov'un *Cengiz Han'a Küsen Bulut* adlı eseri bu durumun belirgin örneklerinden biridir. Eserin Aytmatov tarafından 1980'de yazıldığı, ancak 1990'da yayımlanabildiği dikkate alındığında edebî açıdan Repressiya etkisinin en azından 1990'a kadar devam ettiği söylenebilir.

Fotoğraflar, Astana yakınlarındaki Akmol köyünde halk düşmanı ilan edilenlerin eşleri için kurulmuş ve bugün müze hâline getirilmiş ALJİR Kampına aittir.

Özbekistan'daki Repressiya kıyımını ortaya koyan eserlerden biri de *Ular Germaniyada Ukıgan Ediler* (Onlar Almanya'da Okumuşlardı) adlı eserdir. Eserde, 1920'li yılların ilk başlarında Özbekistan'dan yüksek tahsil görmeleri için Almanya'ya gönderilen birçoğu 1902 doğumlu (ölümleri ise elbette 1937/38) yetmişe yakın öğrencinin geri çağırılması ve bunların büyük kısmının Repressiya'da katledilmesi¹⁸ anlatılır (Turdiyev: 2006).

18 Almanya'ya okumaya gönderilen, fakat öğrenimleri devam ederken SSCB'ye çağrılan ve yargılanıp öldürülen öğrencilerden bazıları şunlardır: Abdulvahap Muradiy (1901-1937/38), Salih Muhammed (1902-1938), Sattar Cabbar (1905-1938), Tülegen Mümin (1902-1938), Sultan Matkul (1902-1938), Basya Matkulova (1900-?), Hayrinnisa Macidhanova (1905-1938), Gülsüm Rahimova-Aşrafıy (1902-1938), Rukiya Hcayeva (Rahimova) (1908-1937), Nasridin Şerahmedov (1908-1938), Fuzail Şerahmedov (1908-1938).

Halk düşmanı olarak suçlanıp götürülenlerin geride kalan yakınları, komşuları tarafından horlanıp dışlanırlar. Onlar bir yandan sistemin gazabına uğrayıp cezalandırılan yakınlarının acısını çekip kendi başarılarına da aynı şeyin geleceği korkusunu yaşarken diğer taraftan da toplumsal ve çevresel baskı altında yaşamaya çalışırlar. Örnek olarak, Abdullah Kadirî Çulkunbay'ın oğlu ve ailesinin yaşadıkları durumu özetler mahiyettedir:

1949'da çocuk yuvasına dönüştürülen bağımızı Taşkent'e dışarıdan getirilen yulkuçluk teşkilatı sahiplendi. Düşüncesiz ve kötü emirlerle çifliğin etrafındaki meyveli ağaçlar kesilerek at arabalarına yer hazırlandı. Bağımızın batı tarafında domuz çifliği kuruldu. Sinek, sivrisinek, kurtçuk, böcek çoğaldı. Domuzları arka yıkayarak içme suyunu bulandırmaya başladılar. Bazı namussuz kişilerden: "Çulkunbay'ın cezası gibi", "Çulkunbay halk düşmanı olmasaydı biz bu günlere düşmezdik" diye kötü sözler işittiğimiz çok günler oldu. O zamanlar, dişimizi sıkarak dayanmaktan başka çaremiz yoktu (Abdullayev, 2003: 174).

Repressiya mağdurlarının bir kısmının yaşadıkları ise onların çocukları veya torunları tarafından ancak kaleme alınabilmiştir. Özbek şair Batu'nun kızı Naima Mahmudova, halk düşmanı olarak ilan edilen bir babanın kızı olarak yaşadıklarını *Qataqon Qurbanı Kızının Hatıraları* adıyla daha sonra yayımlamıştır (2007). Naima Mahmudova eserinin bir bölümünde babasının halk düşmanı olarak bilinmesinden dolayı öğrencilik yıllarında yaşadığı sıkıntıları ve uğradığı hakaretleri anlatır. İkinci bir darbeyi ise annesinin tutuklanması dolayısıyla yaşadığını şöyle ifade eder:

Sonra savaş başladı ve hayatımız alt üst oldu. Okulumuz H. Süleymanova sokağında, şimdiki Shereaton Otelinin yerinde bulunuyordu ve annemin evine yakındı. Bundan dolayı ben genellikle annemin evinde kalırdım. 1941 yılının Temmuz ayıydı. Bir gece saat üçe doğru kapımız sert bir şekilde çalındı. Annem kapıyı açınca eve askeri kıyafet giymiş üç kişi hışımla daldı. İçlerinden biri kadındı. "Misafirlerimiz!" gece yarısı annemin tutuklanması hakkında çıkan kararı gösterdiler. Pencereden dışarı baktım ve üstü kapalı siyah bir araba gözüme çarptı. Halk arasında "Kara Karga" adıyla bilinen bu arabanın yanında birkaç kişi daha duruyordu. Bizler, yani annem, ağabeyim ve ben şaşkınlıktan donmuş hâlde evi arayan adamların davranışlarını hayretler içinde izliyorduk. Adamlar evi epey dağıttılar. Kayda değer hiçbir şey bulamasalar da raflardaki tüm kitapları topladılar. Bu kitaplar evimizin en değerli eşyalarıydı. Onlardan başka değerli hiçbir şeyimiz yoktu. Annemi götürdüler. Neden ve nereye götürdüklerini bize söylemediler. Onlar gittikten sonra evin hâline bakıp ağladım. Çünkü her şey darmadağın olmuştu. Kıyafetler, tava tencereler;

kağıtlar her yere atılmıştı. Biz korkudan titriyorduk. Kendimize geldikten sonra ağabeyimle ben dedeme koştuk. Onlar olayı duyunca ne kadar şaşırılmış olsalar da endişelerini belli etmeden bizi avutmaya çalıştılar. “Bu bir yanlış anlaşılma olmalı, annenizi yarın, öbür gün serbest bırakırlar.” dediler. Ama ne yazık ki annemizi görmek mahkemeye kadar bize nasip olmadı. Mahkeme günü dışarıda bekledik. Sonunda mahkeme bitti ve annemi dışarıya çıkarttılar. Ona doğru koştuk. Ama askerler bizi itiverdi. Annemin çaresizce bakarak: “Evlatlarım, kendinize dikkat edin. Bana 10 yıl verdiler. Ama bu bir yanlış anlaşılma. Ben en yakın sürede hapisten çıkıp geri döneceğim.” diye bağırdığını duyduk. Onu sürükleyerek “Kara Karga”ya bindirip götürdüler. Ben hüngür hüngür ağlamaya başladım. Dünya gözümde kararmıştı. Hayatın hiçbir anlamı kalmamıştı. Çevremizde bulunanların bazıları bize acıyla, bazıları ise istihzayla bakıyorlardı. Kimsede umursar bir bakış görmedim. Bu benim canımı daha da yaktı. İç çekip hıçkırarak ağlamaya başladım. Ağabeyim, dedem, Sıddık ve Yunus amcalarım, annemin babası Petr Dede beni sakinleştirmeye çalıştılar. Ama kendimi durduramadım. Kendime geldiğimde meydan bomboş, yakınlarım ise hayretle dona kalmışlardı (Mahmudova, 2007: 5-6).

Naima Mahmudova'nın evimizin en değerli eşyaları dediği kitapları hakkındaki düşünceler *Erkin* hikâyesinde de işlenir. Hikâyede okul müdürü, öğrencisi Erkin'i evlerindeki kitaplar konusunda endişeyle şöyle uyarır:

“Akşamüstü Nazım Hoca ağabeyinizi alıp götürmüşler. Tek tek topluyorlar. Siz de vakit geçirmeden evinize gidin. Babanızın kitaplarını, günlüklerini, mektuplarını; kısacası, yazılı ne kadar kağıt varsa saklayın. Çulkunbay ile Çolpan'ın kitapları asla göz önünde kalmayın. Kitaplıkta sadece dâhilerin kitapları olsun. Dikkatli olun, evladım! Hemen gidin” (Melik, 2019: 48).

Bu uyarıları yapan müdür, ertesi gün halk düşmanı suçlamasıyla tutuklanır. Onun dâhilerin kitapları dediği Marks, Lenin, Stalin vb. nin kitaplarıdır. İlginç olan bu kitapların evlerde bulunmamasının da suç sayılmasıdır.

Töreku AYTMATOV

Batu'nun kızı Naima Mahmudova gibi babasını Stalin terörüne kurban verenlerden biri de Roza Aytmatova'dır. O da Naima gibi babası ve babasıyla birlikte katledilen 137 kişinin hikâyesini anlatmak için *Tarihin Ak Sayfaları* adlı bir kitap yazmıştır.

Kendisi 'Ön Söz'de kitabı iki sebepten yazdığını söyler:

Birincisi, 1991 yılında Bişkek'te Çon-Taş köyünde toplu mezarın bulunması ve bu mezardaki insanların 30'lu yıllardaki toplu katliamın suçsuz

kurbanlarının olduğunun anlaşılmasıydı. Bu kazı sırasında bir sürü kurbanın içinden babam Törekuł Aytmatov'a ait belgelerin bulunması ailemizin kaderinde büyük bir dönüm noktası oldu. Sanki yarım asır sonra çocukları bulsun diye babam, suçunu belgeleyen kâğıdı ön cebine koymuştu. Hâlâ hatırlıyorum, bu haberi duyduğum o günlerde ne yapacağını ve yüreğimi sıkan kederi nereye saklayacağını bilemiyordum. Babamı vurup, hayvan gibi gömen insansıları, sesimi bütün dünyaya duyuracak şekilde suçlamak istedim. Fakat böyle zamanda hâlimi anlayan, beni dinleyen kimse olmadı. İşte o zaman kalan gücümle kalemi elime aldım. Her şeyi yazmak istedim. Böyle yapmazsam bağrım patlayacakmış gibiydi... (Aytmatova, 2011: 12).

Aytmatova, kitabı yazışının ikinci sebebi olarak ise babasının da aralarında bulunduğu 137 kişinin hüznü hikâyelerine saygı duyulmasını sağlamak olduğunu belirtir. Kitap yazılış amaçlarına ulaşmıştır.

Repressiya'nın Sembölü: Çernıy Voron (Siyah Karga)

Repressiya dönemindeki uygulamaların sembolü Çernıy Voron (Siyah Karga) adlı polis arabası olmuştur. Bütün tutuklamalar gece yarısından sonra bu arabayla gelen polisler tarafından yapılır. Bu yüzden gece yarısından sonra sokağa bir arabanın girmesi o sokakta yaşayanlar tarafından büyük bir korkuya sebep olur. Çernıy Voron'un önünde durduğu evlerde yaşanan korkunun tarifi ise imkânsızdır. Bu korkuyu yaşayanlardan biri Bahtiyar Vahabzade'dir. "İki Korku" şiirinin üçüncü bölümünde Vahabzade yaşadığı korku neticesinde hissettiklerini anlatır. Bir arabanın gece yarısı gelip kendisini sorguya götürceği korkusunu şair:

*Mən düşüncələrdə bələce qovrularkən –
Boşalrkən, dolurkən
Qapımızın önündə bir maşın durdu, allah,
Kimsə düşüb maşından ünvanı sordu, allah.
Ev başıma dolandı,
Dünya bir an içində
Kameraya çevrilib, nəce balacalandı.
Soyuq tər basdı məni.
Dedim, dar ağacından öz dilim asdı məni.
Motor səsi eşitdim,
Maşının qapıları örtüldü taraq-taraq.
Maşın gruldayaraq
Getdi...
şükür allaha!
Bu xatadan sovuşsam, çarmıxa çəksələr de*

Ağzımı kilidlərəm, danışmaram bir daha.

mısralarıyla dile getirir. Devlet tutuklamaları gündüzleri değil, yalnızca geceleri yapar. Bunun sebebini Soljenitsin eserinde şöyle izah eder:

Tutuklamanın gece ve tarif edildiği şekilde yapılmasının büyük yararları var. Kapının vurulmasıyla apartmandakilerin hepsi dehşet içinde kalırlar. Sıcacık yatağından kaldırılan tutuklanacak kimse şaşkınlık geçirir, düşünme yeteneği zayıflar. Geceleyin yapılan tutuklamada görevliler daha üstün durumdadır: Yarım düzine silahlı insana karşı pantolon düğmelerini ilikleme vakti olmayan bir kişi. İyi planlanmış bir hareket, buradaki bir evden, ötedeki başka bir eve, bir üçüncüsüne sonra bir dördüncüsüne zincirleme gidilmesi hatta hiç acele edilmemesi verimlilik sağlar: Dar bir kadroyla çok vatandaş tutuklanabilir (Soljenitsin, 1974: 18)

Sabaha ulaşabilen herkes bir önceki gece tutuklanmadığı için Tanrı'ya şükreder. Bu yüzden gece uzadıkça arkadaşının ihbarı üzerine tutuklanma korkusu Vahabzade'nin içinde büyüdükçe büyür. Tutuklanan sıradan bir SSCB vatandaşının içinde antisovyetik kanıt bulunacak şey olarak düşünüldüğü için ilk el konulan eşyası *günce*sidir. Vahabzade içinse içinde düşünceleri, hayalleri, öfkeleri, sevgileri, hayal kırıklıkları... bulunan şiiirleri. O, gece boyunca yaşadığı korkuyla geçmişte yazdığı muhalif şiiirleri arayıp bulur, bir araya getirir. Bir kısmını yakar, yakmaya kıyamadıklarını annesinin protez bacağına içine gizler. Reprssiya dönemini anlatan hikâyeler içinde günce konusunu işleyenlerden biri Melik Tahir'in *Erkin* hikâyesidir. Bu hikâyede on yedi yaşındaki delikanlı, annesinin ısrarlarına rağmen babasının güncesini yakmaya kıyamaz. Kitaplarla birlikte bir küpe koyup köpek kulübesinin altına gömer. Fakat NKVD çalışanları küpü bulur. Delikanlı sorgusunun daha ilk gününde intihar eder. Annesi ise tutuklanır (Melik, 2019: 47-56).

Geceleri sokaktan geçen her arabanın sesi korku ve endişeyle dinlenir. Evin önünde duran her araba insanları korkudan titretir. Bir arabanın belirsiz bir saatte sokağa girerek evin önünde durması, içinden her yana korku salan polislerin inerek apartmanın katlarını hızla çıkması ve nihayet kapı zilinin çalınması... Arabanın durmasıyla kapı zilinin çalınması arasında geçen sürede korkunun hangi türleri yoklardı acaba yürekleri? Figes, Vahabzade'nin yaşadığı korkunun aynısını yaşayan Viyaçeslav Kolobkov'un Leningrad'da bir fabrika işçisi olan babasının geceleri evlerinin dışında bir araba durunca yaşadığı paniği şöyle anlatır:

Her gece bir araba motorunun sesini bekleyerek uyanık kalırdı. Ses gelince doğrulup yatağında kaskatı otururdu. Dehşete düşerdi. Karanlıkta onu zar zor görmeme rağmen, yaşadığı korkunun, sinirli terleyişinin kokusunu alır ve bedeninin sarsıldığını hissedirdim. "Beni almaya geldiler!" Bir araba sesi duyunca hep bunu söylerdi. Söylediği bir şeyden dolayı

tutuklanacağına inanmıştı –bazen evde Bolşeviklere küfrettiği olurdu. Motorun durduğunu ve açılan araba kapısının çarptığını duyunca, hemen yataktan fırlar ve en çok gerek duyacağını düşündüğü şeyleri telaş içinde el yordamıyla aramaya koyulurdu. “Onlar” kendini almaya gelince hazır olması için her zaman eşyaları yatağının yanında bulundururdu. Orda ekmek kabuklarının durduğunu hatırlıyorum – en büyük korkusu ekmeksiz gitmekti. Babamın gözüne birçok gece doğru dürüst uyku girmede – hiç gelmeyen bir arabayı beklemekten (Figes, 2011: 281).

Korku, *Büyük Terör* zamanında Macaristan’da da mevcuttur. Evlerinden, işyerlerinden alınanlar Özbekistan’daki Çerniy Voronok’a benzeyen siyah arabaya bindirilip götürülürler. Fotoğraf Budapeşte’deki Büyük Terör Müzesinde sergilenen arabaya aittir.¹⁹

O’zbekiston Respublikası Qatag’on Qurbanları Xotirası Muzeyinde bulunan, Repressiya kurbanlarının evinden alınıp götürüldüğü Çerniy Voronok (Kara Karga) adlı polis arabası. Arabanın üstünde bulunduğu zeminde Repressiya mağdurlarının isimleri vardır. (Fotoğraf: Ercan Argın 2014).²⁰

19 Macaristan’da yaşanan Büyük Terör’le (1956) ilgili olarak babası din adamı olan bir meslektaşım 2017 yılında bana şunları anlatmıştı: Büyük Terör’ün yaşandığı zamanlarda ben daha çocuktum. O günleri çok iyi hatırlıyorum. Ama annem hayatı boyunca (babam bir papaz olduğundan) Andrassy Caddesi’ne götürülmedikleri için Tanrı’ya şükretmiştir: *Şükürler olsun, Andrassy Caddesi’ne götürülmedik... Şükürler olsun...* Çünkü o cadde Büyük Terör zamanında sorgu, işkence ve cezalandırmaların yapıldığı yerdi. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra babam, yaşlılık zamanında kısa süreli zihin kaybına uğradı ve o günlerde korku içinde titreyip ağlayarak sürekli bu caddenin ismini söyledi. Anladım ki, babam, yaşadığı korkuyu yıllarca bizlerden gizlemişti ve bu korku ancak şimdi bir zihin bulanıklığı sırasında ortaya çıkıyordu.

20 Repressiya öncesinde ve sonrasında Özbekistan’da yapılan sorgulama, tutuklama, cezalandırma işlemleriyle ilgili olarak bk. “Şamsutdinov, Rüstambek, (2018), *Qatag’on Kilingan Yurtdaşlarni Hatirlab*, Akademnashr, Taşkent.” Prof. Dr. Şamsutdinov, tarih uzmanı olmakla birlikte Qatag’on Kurbanları Hatırası Müzesinin müdürlüğünü de yapmaktadır. Eserde makaleye konu olan birçok olayın resmî belgesi ve arka planı kapsamlı bir şekilde yer almıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Stalin terörü yalnızca olayları yaşayan birinci şahıslar tarafından yazılmamış, onların çocuk ve torunları tarafından da kaleme alınmıştır. Duruma örnek olarak Naima Mahmudova’nın konuyla ilgili eseri verilebilir: Mahmudova, Naima, (2007), *Qatag’on Kurbanı Kızının Hatıraları*, Taşkent.

Özbek edebiyatının önemli isimlerinden ve aynı zamanda Reprisiya mağduru Şükrüllah Yusufoğlu da babasının bir araba tarafından alınıp götürülme korkusunu şöyle anlatır:

Babam da her zaman korku içinde yaşıyordu. Geceleri siyah bir araba köyde ortaya çıkıyor ve yine birini alıp gidiyordu (Yusufoğlu, 2009: 53). Yusufoğlu'nun babasının korktuğu başına gelir. Maalesef aynı durum Yusufoğlu için de gerçekleşecektir. Birgün bir siyah araba onu da alıp götürür: Eşyayı sırtlanarak hapishane avlusunda bekleyen Çerniy Voron (Karakarga) arabasına bindim. Şimdi nereye götürecekler? Araba, daha ben ne olduğunu anlayamadan iki-üç dakikalık bir yol almıştı ki, durdu; yine meçhul bir demir nizamiye kapısının gürültü ile açılıp kapanan sesi duyuldu (Yusufoğlu, 2009: 55).

Herkes geceleyin bir araba sesinin evlerinin önünde durmasını, sonra kapı zillerinin çalmasını korkuyla bekler. Vahabzade ve Kolobkov'un gece yarısı bir arabanın gelip onları götüreceği korkusu, Anar'ın *O Gece-nin Seheri* hikâyesinde apartman sakinlerinin her birinin dilinden ayrı ayrı anlatılır. Hikâyede dört katlı, sekiz daireli bir apartmanda yaşayanların 14 Nisan'da gece vakti dışarıda bir arabanın fren sesiyle uyanmaları üzerine yaşadıkları duygular (korkunu insan ruhunda ve bedenindeki bütün resmî geçitler) anlatılır. Bu apartmanda yaşayanların her birinin o gece arabanın fren sesini duymalarıyla birlikte yaşadıkları ile tutuklanma korkusuna dair hisleri dönemin Sovyet vatandaşlarının hissettiği korkuların da tasnifi ya da özeti gibidir: Binanın bir numaralı dairesinde yönetici Beşir ve eşi Züleyha oturmaktadır. Apartmanın önünde duran arabanın fren sesiyle birlikte Züleyha gördüğü rüyası yarım kalarak uyanır. Karı koca gelenlerin ayak seslerini dinlerler. Beşir bu seslerden asker ya da polislerin üç ya da dört kişi olduğunu tahmin eder. Beşir ve Züleyha, "Allah, sen özün hatadan sahla!" diye dua edip korkuyla beklerken adım sesleri onların bulunduğu daireyi geçip iki numaralı daireye doğru yönelir. Burada kocası ölmüş yaşlı

Zehra ile evinin bir odasını kiraladığı, Sekine vardır. Uykusu derin olan yaşlı Zehra arabanın fren sesine uyanmaz, fakat Sekine adım sesleri kendi dairelerine yaklaştıkça artan korkuyla yazarın ifadesine göre <beynine çiviler çakılırcasına> bekler. Çünkü o gün işyerinde çalışırken önemli bir kelime içindeki bir harfi yanlış dizmiş, dizilen yanlış harf kelimenin anlamını değiştirmiştir. Sekine, bunu bilen tek kişi olan iş arkadaşı Ahmedov tarafından ihbar edilme korkusu içindedir. O, başörtüsüyle alınıdaki terleri silerken adım sesleri üç numaralı daireye yönelir. Bu dairede Surhay adında bekâr bir mimar oturmaktadır ve araba apartmanın önünde durduğunda hâlâ çalıştığı için uyanık olan tek kişidir. Surhay işine o kadar kendini kaptırmıştır ki, ne arabanın gelişini ne de fren sesini duymuştur. Yazar, Surhay kişisiyle her dönemde yalnızca işini yapan, işine yoğunlaşan insanların Repressiya gibi sıra dışı zamanlarda bile hiçbir şeyden etkilenmeyeceklerini, (belki) zarar da görmeyeceklerini işaret eder. Adımlar Surhay'ın bulunduğu daireyi de geçip dört numaralı daireye yönelir. Burada eski bir Parti mensubu olan Gurbankişi vardır. O, zaten son üç aydan beri tutuklanacağını düşünerek yaşamaktadır. Bunun için çantasını bile hazırlamıştır. Gurbankişi, bu korkusunda haklıdır. Çünkü artık Komünist Partinin eski yöneticileri de herkes gibi büyük bir tehlike altındadırlar. *Joseph Stalin, itibarını yitiren parti üyelerinin, gelecekteki tarihçiler için siyasi varlıklarının hiçbir kaydı kalmaması diye parti fotoğraflarından bile çıkarılmalarını buyurmuştur* (Manguel 2013: 125). Okuyucu, yazarın onunla ilgili anlatımlarından Gurbankişi'nin tutuklanacağı hissine kapılsa da, ayak sesleri hem Gurbankişi'nin hem de okuyucunun şaşkınlığı içinde üçüncü kata, dolayısıyla boş olan beş numaralı daireyi de geçip altı numaralı daireye yönelir. Burada Cavaşir, eşi Tovuz ve altı yaşındaki kızları Rena yaşamaktadır. Onlar Gurbankişi'nin tutuklanacağını düşünürken adım sesleri kendi dairelerine yönelince büyük bir korkuya kapılırlar. Kızları Rena'nın daha önce beş numaralı dairede oturan ve halk düşmanı olmakla suçlanarak tutuklanan komşuları müzisyen Fereç'in şarkılarını söylediğini hatırlarlar. Korkuları iyice artar. Cavaşir ve Tovuz başlarına gelecek olanın Fereç'in kızlarını zehirlemesinden kaynaklandığını düşünüp birbirlerini suçlayıp kavga ederlerken adım sesleri yedi numaralı daireye yönelir. Bu dairede o gece evde olmayan kaptan Salayev oturmaktadır. Sekiz numaralı dairede ise petrol işçisi Zeynallı ve ailesi yaşamaktadır. Bu dairenin kapısı apartmandaki herkesin duyacağı şekilde şiddetle vurulunca hemen açılır. Gelenler içerdekilerle birlikte aşağı inerek arabaya binip giderler... Hikâye beklenmedik bir sonla biter.

Bu hikâyenin o dönem Sovyet toplumundaki karşılığı -aslında hikâyeden haberdar olmayan- Figes'in eserinde şöyle dile getirilir: İnsanlar gece yarısı kapılarının çalınacağı yönünde korkulu bir beklentiyle yaşı-

yordu. Geceleri yarım yamalak uyuyor ve dışarıda bir araba freni duyar duymaz uyanıyordu. Ayak seslerinin merdiveni ya da koridoru geçip uzaklaşmasına kadar nefes almaksızın yatakta bekliyor, ardından ziyaretçilerin kendisi için gelmediğini anlamanın rahatlığıyla tekrar uykuya dalıyordu (Figes, 2011: 279-280). Denilebilir ki Repressiya zamanında, dünyanın en büyük ülkesinde yüz binlerce insan yarım yamalak ve her an yataktan kalkacak şekilde tetikte uyurlar. En çok korkulan ise gece yarısı sokakta duyulan fren sesidir. Bu sesin güçlü çağrışımları ve onu duyanın ruhunda korkunç karşılıkları vardır: halk düşmanı, vatan hainliği, yalnızca dosyadan görülen mahkemeler, Sibiryaya sürgün, kurşuna dizilme... Bu ses-ten kurtulmak ise bir mucizeyi gerektirir. Yukarıda özeti verilen hikâyede aynı apartmanda yaşayanların korkuları ayrı ayrıdır. Bir numarada sıradan insanların korkusu, iki numarada ihbar edilme korkusu, dört numarada politik endişelerden kaynaklanan korku, altı numaralı dairede ise bir halk düşmanının ailenin çocuğuyla müzik üzerinden kurduğu ilişkiden kaynaklanan korku yaşanmaktadır. Ancak sebebi ne olursa olsun bunların hepsi dönemin yönetimine karşı duyulan korku türleridir. Bir numaralı dairede yaşayan Beşir ve eşinin korkusu gelenlerin polis olduğundan kaynaklanan korkudur. Çünkü Stalin terörünü uygulayan meslek grupları içinde halkın en çok korktuğu polislerdir. 1930'lu yılların başından itibaren sivil polisi de denetimi altına alan siyasi polis, baskının temel aracı olarak çalışmış, uygulanan baskı yöntemleri normal bir durum hâline gelmiştir.

Despotik yönetim altında 1933'ten sonra polis, kırsal alanlardaki sınıf savaşıdan, ülke sınırları içindeki önemli şehirleri, sınır bölgelerini, yeni sanayi merkezlerini ve hatta siyasi seçkinlerin tatil bölgelerini temizlemek için yaptığı çalışmalarla dikkat çekmiştir. Ancak kısa bir zaman içerisinde polis ve güvenlik güçlerinin potansiyel tehlikeli olarak gördüğü grupların kapsamı genişlemiş, polis on yıl boyunca, artan sayıdaki etnik ve ulusal azınlığa karşı toplumsal baskı yöntemleri uygulamış, 1937 ve 1938'de ise en yüksek seviyesine ulaşmıştır. O yılların büyük yıkıntıları ile ilişkili polis operasyonları 1930'larda bir şekilde marjinalize olmuş ya da politik olarak şüphelenilen neredeyse her gruba yönelik olarak yapılmakla kalınmamış sıradan vatandaşlar da polis operasyonlarından üst derecede etkilenmişlerdir. Bu yıllarda SSCB'deki polis sayısındaki belirgin artış bu durumun önemli göstergelerindendir. 1930'lu yılların başında yaklaşık 90.000 olan polis sayısı 1938'e ulaşıldığında 182.000'e çıkmıştır (Shearer, 2003: 85; 2001: 509-513).

Shearer'in polis operasyonlarından üst derecede etkilenen şeklinde tanımladığı sıradan kişilerin Anar'ın hikâyesindeki karşılığı Beşir ve ailesidir. Onlar ne parti üyesidir ne muhalif ne yabancı işçi ne de Gulak...

Sadece sıradan insanlardır ama bu bile dönemin şartları içinde Repressiya korkularını en üst düzeyde yaşamaları için yeterli bir sebeptir.

“O Gecenin Seheri” adlı hikâyede özellikle iki, dört ve altı numaralı dairelerde yaşayanların korkuları üzerinde durmak faydalı olacaktır. İki numaralı dairede iş yerinde çalışırken yaptığı teknik bir hata yüzünden ihbar edilme korkusu yaşayan Sekine’nin yaşadığı devlet dairelerinde veya fabrikalarda çalışan hemen herkesin yaşadığı bir korkudur. SSCB’de özellikle fabrikalarda görülen arızalar teknik bir sebebe dayandırılmaz, mutlaka bir suçlu aranır: *Fabrikada bir arıza olduğunda, “Yoldaşlar, sabotaj ve hainlik var!” derlerdi. Sicilinde leke olan birini arar ve onu düşman diye nitelendirirlerdi. Onu hapishaneye atar ve bu işi yaptığımı itiraf ettirinceye kadar döverlerdi. Mahkemede yargılanırken şöyle laf atarlardı: “Aramızda gizlice çalışan şu puştta bak!”* (Figes, 2011: 315).

Dört numaralı dairede yaşayan Gurbankişi’nin eski bir parti mensubu olmasından dolayı yaşadığı “politik korku”nun sebebi Molotov’un Stalin hakkındaki şu görüşleriyle açıklanabilir: *“Büyük Tasfiye” bir “sigorta politikası” yani önderliğin savaş zamanında sorun çıkarabilecek olan Parti içindeki kararsızları, kariyeristleri ve gizli düşmanları açığa çıkarmak için başvurduğu gerekli bir yoldu. Yani yönetim kademesindeki terör aşağıya doğru Parti saflarına, Sovyet kurumlarına ve toplumuna yayıldı. Bir tahmine göre 1937-38 yıllarında 116.885 Parti üyesi ya infaz edilmiş ya da hapse atılmıştır* (Figes, 2011: 277). Eserde Gurbankişi’nin bütün endişesinin kaynağı yukarıda verilen rakamın içinde alma korkusudur. Sayının fazlalığı toplum içinde zamanla durumun olağan kabul edilmesine yol açmıştır. Partide yapılan ihraçlara rağmen daha fazla üye kaydı yapılmıştır: 1938’de (1937: 32.000) 148.000 yeni üye ve 43.700 aday üye (1937: 34.000) partiye katılmıştır (Khlevniuk, 2003: 27). Hiç şüphesiz sebeplerden biri de Parti içinde yaşanan keskin çatışmalardır. Yalnızca parti üyeleri değil, onların yakınları da paylarına düşeni alırlar. Kişilerin cezaları yüksek düzeylerdeki akraba ve yakınlarının konumlarına göre değişir. 1937’den itibaren gerçekleştirilen baskı kampanyalarının önemli etkilerinden birisi, en azından istatistiksel açıdan Ezhov’un yönetimi sırasında tutuklanan tüm mağdurların bir kısmını oluşturan parti üyesi, idari ve endüstriyel elitlere yönelik olmasıdır (McLoughlin-McDermott, 2003: 3).

Muhafif parti üyeleri sosyal bakımdan zararlı ve tehlikeli olarak kabul edilmişlerdir. *O Gecenin Seheri* hikâyesinde eski bir partili olduğu anlaşılan Gurbankişi’nin Repressiya’nın Parti mağdurları olma korkusunu yaşadığı aşikârdır. Aynı korku Özbek edebiyatı ürünlerinden *Kefensiz Gömülenler*’de anlatılan, 1919 yılından beri Komünist Partinin üyesi ve önde

gelenlerinden biri olan Nasriddin Hocayev için de geçerlidir; Fakat o da ellili yaşlarında halk düşmanı olarak zindana atılır (Yusufoğlu, 2009: 97).

Yukarıda anlatılanlara benzer konular Kazak edebiyatında da işlenmiştir. N. Akış'ın *Rakımsız Köktem* adlı eserinde Salık ve Akıw adlı iki başarılı komsomol, Sovyet askerleri tarafından kurşuna dizilerek öldürülür. Bu iki gencin şahsında sistemin kendi kurucu evlatlarını nasıl yok ettiği vurgulanır (Akış, 2016: 112). *Her Şey Geçip Gider*'de ise Grossman görevden alınmaların devlet yapılanmasının içinde yarattığı karmaşıklığı şöyle özetler: *Halk düşmanı olduğu ifşa edilen bir bölge komitesi sekreteriyle onu ifşa eden ve kısa süre sonra kendisinin de halk düşmanı olduğu ortaya çıkan yeni bölge sekreterinin hapishane ranzalarında yan yana yattıkları durumlar oluyordu; bir ay sonra ise ikinci sekreteri ifşa etmiş ve kendisi de halk düşmanı olarak ifşa edilmiş üçüncü bölge sekreteri aynı hücreye düşüyordu* (Grossman, 2013: 176). Önceleri partiye katılmak ve devlette görev almak sigorta olarak kabul edilir ve kısmen de olsa bir güvenlik duygusu verirken artık bu görevlerin de koruyucu bir kalkan olmaktan çıktığı görülür.

Altı numaralı dairedeki 'çocuk üzerinden yaşanan korku' ise Sovyet ailelerinin birçoğunun yaşadığı bir korku türüdür. *Aileler için çocuklar başta gelen tehlike kaynağıydı. Çünkü onlar doğal konuşkanlıklarından dolayı, kulak misafiri oldukları şeylerin önemini anlamayıp saklayamayacak kadar küçüktüler. Özellikle oyun alanları muhbirlerin kaydığı bir yerdi* (Figes, 2011: 78). Dikta rejimleri hakkında konuşup yazarken, biri hakkında yapılan yorum ve değerlendirmelerle birlikte ulaşılan sonuçlar diğerleri için de geçerli olacaktır. Çin'de Stalin'i örnek alan Mao kültürünü yaratma sürecinde de korku önemli bir bileşen olarak karşımıza çıkar. Mao döneminde insanların çoğu, istemeden düşüncelerini açıklayabilecekleri korkusuyla düşünmeye bile cesaret edemeyecek bir duruma girmişlerdir. Resmî görüşün aksine bir fikre sahip olduklarında, başka çocuklara söyleyip ailenin başına bir bela getirirler korkusuyla bunu çocuklarına bile söyleyememişlerdir. Çin'de popüler bir şarkının sözleri şöyledir: "Baban yakındır, annen yakındır, ama hiçbiri Başkan Mao kadar yakın değildir." Çocuklara kendilerini tümüyle Mao'ya vermemiş olan ana babalarının bile düşman olduğu öğretilir (Chang, 1994: 257). Durum böyle olunca Cavanşir ve Tovuz'un Fereç adlı müzisyen bir *halk düşmanı*yla yakınlaşan çocukları yüzünden korku duymaları anlaşılabilir hâle gelmektedir. Hem İki Korku şiirinde hem de *O Gecenin Seheri* hikâyesinde halk düşmanlarının müzisyen olmaları dikkat çekici ortak unsurlardandır. Repressiya döneminde yaşanan baskıyı ya da millî değerleri sanat yoluyla ifade etmek

de muhalif politik ifade kadar tehlikelidir. *O Gecenin Seheri* hikâyesinde yazar, sanatın kız çocuğu Rena'ya aktarımının tehlikesi üzerinde durur.

Çocukları yüzünden endişeye kapılan ebeveynlerin yanında anne babaları tutuklanan çocukların yaşadıkları ise bir başka trajedidir. Bu dönemde çocuk sahibi olmak da neredeyse potansiyel bir tehdit unsuru olmuştur. *Sovyet hükümeti 1935 yılında cezai sorumluluk yaşını 'on iki'ye indirmiştir. Anne babalar çocuklarıyla tehdit edilirler: Kamenov oğlunun kurşuna dizileceği söylenerek tehdit edilir; İvan Smirnov sorgulamasında kızına muhafızlarca kaba davranıldığını görünce teslim olur; acımasız işkencelere direnen Stanislav Kosiyor on altı yaşındaki kızı odaya getirilip tecavüz edilince çözülür* (Figes, 2011: 287). Bununla birlikte anne ya da babaları halk düşmanı olarak tutuklanan veya öldürülen çocuklar kimi kez en yakınları tarafından bile sahiplenilmemiş, bu çocuklar 'yabancı unsur' oldukları gerekçesiyle yetimhanelerde, yurtlarda büyümek zorunda kalmış, yaşlı büyük olanlar ise okullardan, komsomollardan atılmış veya sürgüne gönderilmişlerdir. Dahası bu çocukların birçoğu ebeveynlerinin kendilerine aşılana yüksek Sovyet değerlerinin muhalifi olduklarını öğrendiklerinde yaşadıkları değerler karmaşası ve ruhsal çatışmalarla baş edecek yaşlarda değildirler. Bu açıdan bakıldığında Cavaşir ile Topuz'un kavgalarının da toplumsal bir karşılığı ve anlaşılır sebepleri vardır; Sovyet sistemi çocukları iyi birer komünist olarak yetiştirebilmek için onları anne babalarının etkisinden kurtarmak, ailelerden çocukları devlete vermelerini sağlamak, onları kamulaştırmak istemiştir. Dahası Stalin akrabalar, özellikle eşler üzerinde sistematik bir baskı uygulanmasını sağlamıştır. *Onun bakış açısıyla, aile tek tek üyelerinin davranışlarından kolektif olarak sorumluydu. Bir adam "halk düşmanı" olarak tutuklanmışsa, karısı da otomatik olarak suçlu durumuna düşerdi; çünkü kocasını önceden ihbar etmediği sürece, aynı görüşleri paylaştığı ya da onu korumaya çalıştığı varsayılırdı* (Figes, 2011: 288). Uygulanan bu baskı ailenin yakın ve uzak üyeleri arasındaki güveni ortadan kaldırmış, aile bağları çözülmüş, eşler birbirlerinden kuşulanmaya başlamışlardır. Korkular bireyleri hatta aile mensuplarını bile birbirlerine karşı duyarsızlaştırır. Yazar belirtmese de Cavaşir ve Tovuz arasındaki kavganın sebebi de insan doğasına ve yaratılışına uygun olmayan Sovyet sisteminin aile yapısına karşı başlattığı yıpratma politikalarının neticesidir. Çocuklar, babasını ihbar edip öldürülmesine neden olan Pavlik Morozov²¹ gibi olmaları için sistem tarafından teşvik edilir. SSCB çocuklar yoluyla ailenin şahdamarını koparmak ister. Başarır da...

21 Pavlik Morozov (1918-1932), babasını devlete ihbar ettiği için ailesi tarafından linç edilerek öldürülmüş Rus çocuğu. Onu linç eden aile büyükleri de idam edilerek öldürülmüşlerdir. Pavlik'in hikâyesi bir kült hâlinde bütün ülkeye yayılmış, çocuklar onun gibi olmaları; ailelerini ve yakın çevrelerini ihbar etmeleri için özendirilmişlerdir. SSCB'de Pavlik Morozov tipinin idealize edilmiş hâlinin adı Mao dönemi Çin'inde Lei Feng'dir. Devlet tarafından oluşturulmuş yapay hikâyesine göre, o henüz yedi yaşındayken annesi bir toprak sahibi tarafından

Bir çocuğun gözlerinin önünde ebeveynlerinin alınıp götürülmesi ve bunun çocukta yarattığı ruh durumunu anlatan metinlerden biri Özbek yazar Adil Yakubov'un bir tür anı/hikâye eseri olan *Buzkaymak* (Dondurma) adlı eseridir. Bu hikâyede evde arama yapan askerler bir sandığı açamayınca evin küçük çocuğu eline aldığı bir çiviyle sandığı açar. Bunun üzerine yüzbaşı çocuğa dönerek; Malades, deyip çocuğun başını okşar ve “*Gelecekte senden bir Pavlik Morozov yetişiyor!*” (Yakubov, 1996: 162) diyerek onu över. Yazar ailenin yaşadığı bu trajedi anında aldığı övgünün kendinde yaşattıklarını şöyle dile getirir: “*Yüzbaşının bu beni yücelten, beklemediğim sözlerinden yüreğim azıcık ısındı. Yıllar sonra büyüdüğümde ben evdeki feryada rağmen babamı yakalamak için gelen celladın yücelten sözlerinden bir saniye de olsa sevindiğimi her hatırladığımda bir kez daha kendimden nefret ederdim. Ama o dakikada -bin pişmanım - onun sözlerinden gururlandığım da hakikat, müthiş bir hakikat!*” (Yakubov, 1996: 162). Hikâyede *buzkaymak* baba oğul ilişkisinin eksik kalmış, tamamlanamamış yönünü temsil eder. Adil'in babası tutuklanacağı gün oğlunun elinden tutup onu dondurma almaya götürür fakat bütün dondurmacılar kapalıdır. O, bu durumu sürgüne götürüleceği gün yaptıkları son görüşmede oğluna dondurma alması için verdiği beş rubleyle telafi etmeye çalışır: “*Ömrümdede bir defa sana buzkaymak almak istemiştım, bu da nasip olmadı. Bu parayla defter, kitap al. Artanı ile de buzkaymak alıp ye oğlum!...*” (Yakubov, 1996: 171). Fakat, hangi ve ne kadar para bir çocuğun babasının eliyle alınmış bir dondurmanın ağızda yaydığı tadı verebilir ki?

Terörün Mizah Hâli: Fıkralar ve Rüyalarla Suçlanma

Baskı rejimlerinde pasif direniş unsuru olarak kullanılan mizahın üç önemli işlevi vardır: 1. İnsanları güldürüp eğlendirerek motive etmek ve bu yolla eyleme katılmalarını sağlamak. Özellikle apolitik ve eylemlere katılma cesareti olmayan kişileri mizah yoluyla kendi saflarına çekmek. 2. Mizah yoluyla aynı örgüt içinde görev yapan kişilerin kendilerini aileden biri gibi hissetmelerini kolaylaştırmak; aidiyet duygusunu güçlendirerek dayanışma arzusunu tetikleyip yalnızlığı ortadan kaldırmak. 3. Örgütün başarılı olmasını isteyen insanlara mizah yoluyla enerji vermek ve değişim için adım atma cesareti aşılıyarak baskıyı ters yüz etmek. Bunlara bir dördüncüsü ilave etmek mümkündür: (4) Mizah yoluyla baskı rejiminin

ırzına geçildiği için kendini asmıştır. Çocuklara ve gençlere Lei Feng'in 1962'de yirmi iki yaşındayken ölen bir asker olduğu, pek çok iyilik yaptığı, yaşlıların, hastaların ve ihtiyaç içinde olanların yardımına koştuğu, tasarruflarını felaket yardım fonlarına bağışladığı, yemek kuponlarını hastanedeki yoldaşlarına verdiği, herhangi bir eyleme girişmeden önce hep Mao'nun sözlerini düşündüğü anlatılır. Çocukların ve gençlerin sisteme uygun şekillenmelerini sağlamak amacıyla Lei Feng'in sözde günlüğü yayımlanır. Bu günlüğün her sayfasında Lei Feng şöyle yeminler eder: “Başkan Mao'nun eserlerini okumalıyım, Başkan Mao'nun talimatlarına uymalıyım, başkan Mao'nun iyi bir askeri olmalıyım.” Ve elbette o dönemde Çin'de çocuklar Lei Feng'i izlemeye teşvik edilirler. Bu bir Lei Feng'i izleme kampanyasıdır. Onun sınıf düşmanlarından nefret etmesi ve Mao'ya sevgi bağlılığı bu kampanyanın özüdür (Chang, 1994: 251-253).

otoritesini zayıf ve güçsüz göstermek. Sovyetler Birliği döneminde mizah konusunu araştıran siyasi esprilerin sosyal değişime yol açabilecek gücü olmadığına inanan Gregor Benton bu konudaki tespitlerini şöyle dile getirir: “Siyasi şakalar hiçbir şeyi değiştirmez. Adaletsizliğin, açgözlülüğün, acımasızlığın ve baskının en büyük düşmanı olmakla birlikte, mizah bunlar olmadan yaşayamaz. Hiçbir zaman aktif direniş yöntemi olmamıştır; siyasi programı yoktur; hiç kimseyi eyleme geçiremez; yalnızca insanları ve toplumu sakinleştirir, aklının başında kalmasını sağlar. Zalim yönetimlerden gelen darbeleri yumuşatır ve intikamının alınmış olduğu hâlini doğurur. Ancak yarattığı rahatlama ve güçlülük hissi, kahkahaların ömrü sınırlıdır.²²” Benton böyle düşünüyor olsa da SSCB gibi totaliter rejimlerde mizah önemli bir tehlike unsuru olarak görülmüştür. İçlerinde suç unsuru bulunan antisovyet fıkralar anlatmak ya da dinlemek büyük suçlardan biridir. Stalin döneminde antisovyet fıkralar anlatmak ve şakalar yapmakla ilgili suçlamalar Sovyet Ceza Kanunu’nun 58/10 maddesine göre yürütülmüştür. Anlattıkları masum fıkralar yüzünden 1930’lu yıllarda her yıl on binlerce Sovyet vatandaşı tutuklanmıştır. NKVD’nin 1935’te tutukladığı 43.686 kişinin yarısından fazlası bu maddeye göre tutuklanmıştır. Bu rakam 1937’de 204.301’e yükselir. Döneme tanıklık edenlerden biri amcasıyla ilgili olarak şunları anlatır: “Amcam 1931’de antisovyet fıkra anlatmaktan tutuklandı. Zaten yaşlı bir adamdı. Polis muhbiri olduğunu bilmediği bir arkadaşına sarhoş olduğu bir zamanda antikomünist bir fıkra anlatmış. Ertesi gün amcam tutuklandı ve 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı (Brandenberger, 2009: 9).

Baskı yönetimlerinde mizah iki türlü görülür. Birincisi, halk veya sanatçılar tarafından üretilen mizah. İkincisi ise bu rejimlerin uygulamalarının yaşanan gerçeklikten uzaklaşarak bizatihi kendilerinin mizah unsuruna dönüşmeleri. Birincisiyle ilgili olarak denilebilir ki totaliter rejimlerde itiraz etmeden eleştirmek ve karşı duruş gösterebilmek ancak mizah yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu yüzden mizahın, özellikle fıkraların içindeki muhalif ve eleştirel tavır totaliter rejimler tarafından bir tehlike unsuru olarak görülmüştür. SSCB’de de durum böyledir; bazı mahkûmların hikâyeleri Reprisiya’nın trajikomik yanını ortaya koyar. Rıbakov, *Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası* romanında sorgulamaların anlatılan hatta dinlenen bir fıkra üzerinden bile yürütülebileceğini vurgular: Bir NKVD yetkilisi olan Şarok dostu Vadim’e kendisine yapılan suçlamanın bir fıkra yüzünden bile olabileceğini söyleyince Vadim, son zamanlarda kendisine anlatılan bütün fıkraları düşünür ve sorguya çağrılmasının sebebini edebiyatçı Elsbeyn’in anlattığı bir fıkraya bağlar. Fıkra şöyledir: Stalin, Radek’i çağırır-

22 <https://www.e-psikiyatri.com/siddete-karsi-mizah-43906>

yor ve “Bak” diyor, “Radek, sen fikra uydurmayı seviyorsun, tamam, ama benim hakkımda da uydurduğunu söylüyorlar. Bundan vazgeç, unutma ki ben liderim.” Radek yanıt veriyor: “Sen lider misin? İşte bu fikrayı daha kimseye anlatmadım.” (Rıbakov, 1990: 238). Anlaşılan o ki, Vadim’in sorguya çağırılması için bu fikraya gülümsemiş olması yeterli olmuştur.

Bir kısım tutuklamalar ise akıl dışı ve gerçekle bağdaştırılamayacak şekilde mizah içerir. Horoz dövüşüne meraklı mahkûmun birisi sorgu sırasında yaşadıklarını şöyle anlatır: *Dünyanın sonu geldi! Dünyanın sonu geldi! Beni kurşuna dizesinler, artık bu sorgu memuruna tek kelime söylemeyeceğim. Hiçbir sözüne cevap vermeyeceğim. Stalin’e yazacağım! Stalin’e arz edeceğim. Ben ak padişah (çar) taraftarıyım. Nikolay padişahın! Benim onun yüzünü hiç görmüşlüğüm mü var? Yoksa o benim kayıp ikizim mi ki methedeyim? Ak horozu methedecek olursam, ak padişahı (çarı) mı methetmiş olurum? Bu nasıl zulüm!* Bu zavallının bütün suçu, Harezm’de horoz dövüşü sırasında hiç tanımadığı birisinin, “Sence hangi horoz yener, kızıl olan mı, ak olan mı? Sen hangi horozu tutuyorsun?” sorusuna “Görünüşe göre kızıl olana nazaran ak olan daha güçlü görünüyor; ak olan yener, ben ak olanı tutuyorum” diye karşılık vermesi olmasımı. Sorgu memuru onun bu sözünden kendince bir sonuç çıkarmış ve ondan horoz dövüşünü fırsat bilerek kızılılara, yani Sovyet hükûmetine nazaran ak padişah daha iyiydi, elbet bir gün ak padişah yenecek, demek istedim, diye yazarak ifadesini imzalamasını talep etmiş (Yusufoğlu, 2009: 118-119). Benzeri bir başka gülünesi (ağlanası!) durum bir orta mektep öğrencisinin tutuklanma sebebidir: *Bu gençten cumartesi günü yapılan tören esnasında Stalin’in büstünü başka bir yere koyması istenir. Genç öğrenci büstü kucakladığı sırada safiyane bir edâ ile “pek hafifmiş, kafasının içi boşmuş,” gibisinden birkaç doğru söz sarfetmiş. Daha sonra bir sebeple araları bozulan mektep arkadaşlarından birisi, bu sözü ilgili yere bildirince, KGB’nin özel komisyonunun kararı ile halklar dâhisini maskara durumuna düşürmek ve ona iftira etmekle suçlanıp on yıl hapis cezasına çarptırılmış* (Yusufoğlu, 2009: 152). Yine Kazan’da demiryolu ofisinde memur olarak çalışan yirmi sekiz yaşındaki Anna arkadaşlarıyla yenilen bir akşam yemeğinde anlattığı iki politik fikra yüzünden yedi yıl hapse çarptırılır. Her fikra için üç buçuk yıl (Ginzburg, 1996: 95).

Böylesi trajikomik durumların örnekleri oldukça çoktur. İnsanlar rüyaları yüzünden bile suçlanır. Kazak yazarı S. Eluvbay, *Akboz Üy* adlı roman üçlemesinin ikincisi olan *Minajat*’ta romanın kahramanı Şege’nin gördüğü rüya üzerine suçlanmasını şöyle anlatır: - *Siz hapisten döndükten sonraki yıllarda bir değil birkaç defa halkın önünde “Bizim eski köyümüz rüyama girdi” demişsiniz. “Kısrak bağlayıp deve sağıp, toy toyladığımız eski köy-*

leri özledim” demişsiniz. Dedin değil mi? Şeşe başını salladı. Dediğim doğrudur (Eluvbay, 2008: 278). Üstelik sorgulayıcı, Şeşe'nin rüyasını kayıtlara delil olarak kaydetmiştir.

Türkiye Bağı ve Pantürkist Suçlamaları

Stalin dönemi Rusya'sında belanın salgın bir hastalık gibi nereden ve ne zaman geleceği belli değildi. Devlet vatandaşını her alanda tahakküm altında tutuyordu. Repressiya'yı konu edinen eserlerde halk düşmanı olarak ilan edilenlere yöneltilen suçlamalardan biri de onların Türkiye ile olan bağıdır. Bu bağ, insanları Turancı ve Pantürkist olma suçlanmalarıyla karşı karşıya bırakmıştır. B. Nurjekmeuli'nin *Ey Dünya Ey* romanındaki kahramanlardan biri olan halk sanatçısı Kapez'in halk düşmanı olarak ilan edilmesinin önemli sebeplerinden biri onun İstanbul'da eğitim almış olmasıdır. *Minajat* romanının kahramanlarından Grin, Türkiye'nin ajanı, Şeşe ise ondan aldığı emirleri uygulayan biri olarak tanıtılır. Bu durum, sorgulanan Şeşe'ye zorla yazdırılan itirafnamede şöyle anlatılır:

Stalin'in başında olduğu partinin kolektifleştirme siyasetine, Kazak halkını bahtlı yaşama doğru götüren Goloşekin'e karşı çıktım. Halkın düşüncesinde şüphe uyandırdım. Bu Sovyetlere karşı davranışlarımın hepsini ben Türkiye'nin ajanı Grin'in talimatıyla yaptım. Onunla ikimiz her zaman gözlerden irak, gece görüşürdük. Çoğunlukla köyün dışında, çalılardan arasında oturup konuşurduk. Her görüştüğümüzde Sovyet hükümetini nasıl yıkacağımızın planını yapardık. Grin kendisinin bu düşüncelerini gerçekleştirmek için Riskulov, Kulimbetov, Eskarayev, Jürgenov, Seyfulin, Aşfandiyarov gibi brujuva milliyetçilerle Kazak halkını yabancıların kölesine döndürmek isteyen kötü niyetli Alaş Ordacılarla birleşti. Onların gizli talimatlarını aldı. Ben bugün kendim yapmış olduğum antisovyetik suçumu kabul ediyorum. Bunun için vatanımı satıp, Grin'in dediklerini dinlediğim için hangi ceza verilecekse verilsin boyun eğmeye razıyım. Şeşe Kospakov, 19 Ağustos 1937 (Eluvbay, 2008: 288).

Kapez, Grin ve Şeşe tiplerinin reel hayattaki karşılıkları Repressiya sorgu tutanaklarında mevcuttur. Özellikle Azerbaycan gibi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının temsilcilerinin bulunduğu yerlerde Repressiya kurbanlarına yöneltilen suçlamalar içinde Pantürkist olmak ve Türkiye ile ilişkileri ağırlık kazanır. Büyük tiyatro ustası Abbas Mirze Resuloğlu Şerifzade'ye sorulan sorulardan biri yabancı konsolosluklarla özellikle Bakü'deki Türk Konsolosluğuyla ve burada çalışan memurlarla olan ilişkisidir (Bünyadov, 2004: 147). Memmed Hacı Mirze Babaoğlu Orhanbeyli ise 27 Aralık 1937 tarihinde yapılan sorgusunda Pantürkist olmak ve Türkiye lehine casusluk yapmakla suçlanmış ve bu konuda kendisi mahkeme heyeti tarafından baskı altında tutulmuştur. 1937 yılında Kazan'da Tatar Bakanlar Kurulu Başkanı Abramov Türkiye ajanı olmakla suçlanır ve Eşi

Zina Abramova ile birlikte tutuklanır. Aynı yıl Kazan’da devlet yönetiminde önde gelen görevliler ortadan kaybolmuşlardır (Ginzburg, 1996: 112). Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Repressiya’dan etkilenen meslek sahipleri içinde Türkologlar başta gelir. Stalin rejimi sadece Türk dili, kültürü ve edebiyatıyla uğraşan Türk soyluları değil, Türklükle ve Türkiye’yle ilişkisi olan herkesi tehlikeli görülüp baskı altına almıştır. Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç (Ukraynalı), Yevgeniy Dimitriyeviç Polivanic (Rus) ve Artur Rudolfoviç Zilgeld-Simummyagi (Estonyalı) gibi bilim adamları, Türkoloji ile uğraşmanın bedelini ya sürgünler ve soruşturmalar geçirerek ya da hayatlarını kaybederek ödemişlerdir (Buran, 2011: 344).

SSCB artığı hemen her yerde Repressiya kurbanlarının anıları edebî metinlerin dışında müzeler vb. yerlerde de yaşatılmaktadır. Bu fotoğraf bunlardan biridir ve *Kazakistan’ın Mangıstav Oblasının Medeniyet Bas-karmasınıñ OTPAN Memlettik Kommunalđık Kazınalık Kasıporını* adlı müzesinde “**Repressiya Kurbandarı**” başlığı altında yer almaktadır (Fotoğraf: İbrahim Dilek, 07.06.2018).

Sonuç

Sonuç olarak, askerî ve uzay teknolojilerinin inanılmaz gelişkinlik düzeylerine ulaştığı, ama çok geniş bir toprak üzerinde yaşayan halkın Üçüncü Dünya tipi bir varoluştan muzdarip olduğu bir ülkenin ayakta kalması paradoksaldır (Mayor-Forti, 2000: 88). Bu ayakta kalmanın iç etkenlerinin

den en önemlisi hiç şüphesiz Stalin dönemi topluma yayılan kolektif korkudur. Sovyet vatandaşları, Stalin'in polis şefi Nikolai Ezhov tarafından planlanıp yürütülen Repressiya'nın yarattığı on yıllar süren büyük korkuya rağmen insan olmaktan vazgeçmemiş, umut ettikleri hayata kavuşmak için büyük bir suskunluk mücadelesi içinde olanaksız bekler gibi beklemiş, nihayet, bir ölçüde, kendi eserleri olan sistemi de Repressiya'nın trajik kahramanları sayesinde yıkarak bunalım geçiren bir toplumda hayranlık uyandıracak derecede yaşamın içinde kalmayı başarmışlardır. Kierkegaard'ın *Korku ve Titremesi*'nde L.G. Maliath'dan ilhamla yazdığı şu notlar Repressiya boyunca hayatta kalmayı sonrasında ise kendilerine özgür bir hayat kurmayı başaranlar için ne kadar da uygun düşüyor: İplik gözyaşları içinde eğrildi, kumaş gözyaşları içinde dikildi; ama demir ve çelikten daha iyi koruyor bu gömlek (Kierkegaard, 2015: 47). Zor yılların yaşandığı zamanlarda, yapılan uygulamaları yazmak mümkün olmamıştır. Dönemin kısmen tanığı olmuş Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov kendisiyle yapılan bir söyleşide bu suskunluğun sebebini şöyle dile getirir:

Tarihleri yok edilmek istenen Kırgızların düşmanları kendi içlerindedi. O zamanlarda Kırgızların tarihlerini yazmak demek, kendin hakkında düşünmek, her türlü engele katlanmak demektir. Hepimizin bildiği gibi yazdığı "Cañıl Mırza" tiyatrosunda gerçek yaşamdan sahneleri görünce "geçmiş istiyor" diyerek suçlanan Kasım Tınıstanov sonunda vuruldu. Kendi hayatını anlatan "Kanlı Yıllar"ı yazdığı için Aalı Tokambayev tutuklanıp, şansı sayesinde reprissiya (baskı dönemi) bitince özgürlüğünü kazanabildi. O dönemlerde, Özbeklerde Çolpon, Kazaklarda Mağcan gibi büyük insanlar yok edildi. Kubaniçbek Malikov'un Balbay'ı okuma listesinden çıkarıldı, yeniden düzenleyerek yazdığı yeni varyantı da 1960'lı yılların sonuna kadar yayımlanamadı. Bu yapılanlar karşısında sesimiz çıkmadı (Azap, 2016: 110-111).

Repressiya ve sonrasında edebiyatın üretildiği bağlam tümüyle değişmiş ve bu durum neredeyse yarım asırdan fazla sürmüştür. Kültür ve sanat yaratıcılığını felç eden ideolojik baskının etkisinin tam anlamıyla kaybolması için 1956'dan 1990'lı yılların başına kadar beklemek gerekecektir. 1956'da başlayan *destalinizasyon* (Stalin yöntemlerinden arınılması politikası) ve 1985 yılında Gorbacov iktidarının entelektüellerle yaptıkları ittifak²³ ile nihayet SSCB'nin dağılması, 1930'lu yıllarda yaşanan terörün edebiyat ve sanatta işlenmesinin önündeki engelleri kaldıran önemli sebeplerdir. Bunun ilk adımları Anatoli Ribokov'un Stalinizmi acımasızca eleştiren -Semizdat döneminde el altında dolaşımda olan- "Arbat Çocukları" adlı romanının yayımına izin verilmesiyle başlar. Gürcü yönetmen

23 Gorbacov yönetiminin aydınlarla yaptığı ittifakın ayrıntıları için Hélène Carrère D'encausse'in Kaynaklar'da künyesi verilen kitabının "Beklenmedik İttifak: Gorbacov ve Entelektüeller" (36-42 s.) başlıklı bölümüne bakılabilir.

Tengiz Abuladze'nin "Dilek Ağacı" üçlemesinden biri olan yasaklı "Nedamet" filminin 1987'de gösterimine izin verilmesi ve Soljenitsin'le uzlaşma yollarının aranıp, bütün kitaplarının basımına 1989 yılında izin verilmesi, Repressiya döneminin edebiyat ve sanat ürünleri yoluyla anlatılmaya başlanmasına öncülük etmiştir.

Her zaman olduğu gibi edebiyat, Stalinist kitlesel baskı altında kalan toplum yaşantısının en önemli aynası olma işlevini yıllar sonra da olsa çeşitli edebî türler üzerinden yerine getirmiştir. Kamplardaki hayat, sadece edebiyatın, yazar ve şairlerin değil, bu kamplarda bulunmak zorunda kalmış diğer bazı sanatçıların eserlerine de yanmıştır. Rus ve Sovyet ressam, grafik sanatçısı ve sahne tasarımcısı Vasili İvanoviç Şuhayev (1887-1973) bu sanatçılardan biridir. O, casusluk suçlamasıyla 58. madde gereğince 1937-1945 yılları arasında karısıyla birlikte Kolima'ya gönderilmiştir. Şuhayev kamp dönemindeki hayatlarıyla ilgili olarak karısının ve kendisinin portrelerini yapar. Her iki portre de dehşeti görmüş insan yüzleridir. Ressamın *Stalin'in Gori'deki Yemini* ve *Altın Elbiseli Kadın* adlı tabloları da Repressiya ve kamp hayatlarıyla ilgilidir (Şalamov, 2010: 133).

Abuladze'nin *Nedamet* adlı filminin gösterimine izin verilmesinden otuz yıl sonra 2017 yılında çekilen Fin yapımı *The Eternal Road*²⁴ adlı film ise bir yandan ABD'de yaşanan ekonomik kriz sonucu 1930'lu yılların başında SSCB'deki kolhozlarda yaşamaya gelen işsiz ailelerin oluşturduğu göçmenlerin yaşadığı hayal kırıklıklarını ve dramlarını işlerken, diğer yandan Repressiya yıllarında yaşanan göçmenlere yönelik kıyımı da ortaya koyar. Gelecek zamanlarda Repressiya ve 1953'e kadar uzanan süreç içinde yaşananların edebiyatın, resmin ve sinemanın dışında sanatın çeşitli dallarına kaynaklık edeceğine dair şüphe yoktur. Hem nitelik hem de nicelik bakımından korku edebiyatını ortaya koymaya çalışan, önemli bir kısmı yaşananların öznesi olan ve *Tanrı'nın casusları*²⁵ olarak tanımlanan yazarlar; özellikle Sovyet yönetiminin resmen sona ermesinden sonra Repressiya kavramının etrafında dans eden korku, şüphe, muhbirlik... kavramlarını birbirlerini yankılar şekilde bütün yönleriyle işleme gayreti içinde olmuşlardır. Repressiya şartlarını bütün bir Sovyet toplumu yaşamış olduğu hâlde, çok az insan yaşadıklarını çoğunlukla sözel olarak sonraki nesillere aktarabilmiş, sayılı bir kısmı da yazılı hâle getirebilmiş ve yaşadıklarını tarihsel bir tanıklığa dönüştürebilmiştir. Onların yazdıkları sayesindedir ki işkenceciler yalnız, görülmemiş, dil uzatılmaz olmadıklarını anlayabilirler.

24 Antti Tuuri'nin bir romanına dayanılarak çekilmiş ve Antti-Jussi Annila tarafından yönetilen filmin adı Türkçeye Ebedî Yol (Fince "Ikkitie") olarak tercüme edilmiştir.

25 Alberto Manguel, Okumalar Okuması adlı kitabında diktatör uygulamaları edebî eserlerinde işleyen yazarlara Tanrı'nın casusları yakıştırmasını yapar.

Kaynakça

- Abdullaev, M. (2003). "Babamın Kabri Nerede?", (Akt. Yusuf Avcı). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 15, 171-176.
- Akış, N. (2016). *Rakımsız Köktem. Hikaya, Eñgimeler*, Almatı.
- Aktay, Y. (2010). *Korku ve İktidar*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aleksiyeviç, S. (2013). *Kadın Yok Savaşın Yüzünde*. İstanbul: Kafka Yayınları.
- Atasoy, E. (2009). "Rusya Federasyonunda Yaşanan Demografik Krizlerin Analizi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 18, 21-38.
- Aytmatov, C. (2016). *Cengiz Han'a Küsen Bulut*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Aytmatova, R. (2011). *Tarihin Ak Sayfaları*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Azap, S. (2016). *Tanrı Dağından Sesler*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Başgöz, İ. (2018). *Gemerek Nire Bloomington Nire Hayat Hikâyem....* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bahtiyar Vahabzade Eserleri V* (1980-1989). (2008). Bakı: "ELM" Nəşriyyatı.
- Beysenova, Ş. (2019). *Kızıl Kırgın'ın Kadınları Marguva* (Akt. Cemile Kınacı). Ankara: Bengü Yayınları.
- Brandenberger, D. (2009). *Political Humor Under Stalin An Anthology of Unofficial Jokes and Anecdots*. Bloomington, Indiana: Slavica Publication
- Buran, A. (2011). *Kurşunlanan Türkoloji*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bünyadov, Z. (2004). *Stalin Döneminde KGB Arşivlerinde Kırmızı Terör* (Çev. Sebahattin Şimşir). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Canetti, E. (1998). *Kitle ve İktidar*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chang, Y. (1994). *Yaban Kuğuları -Çin'de Üç Kızkardeş-*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Çetin, H. (2012). *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- D'encausse, H. C. (2019). *Dünyayı Değiştiren Altı Yıl* (Çev. Şehsuvar Aktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Efendiyev, E. (2003). *Sarı Gelin* (Çev. Yusuf Gedikli). İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Eluvbay, S. (2008). *Akboz Üy Roman-Trilogiya*. Almatı-Atamura.
- Figes, O. (2011). *Karanlıkta Fısıldaşanlar Stalin Rusya'sında Özel Yaşam* (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ginzburg, E. (1996). *Anafora Doğru* (Çev. Gün Zileli) İstanbul: Pencere Yayınları.
- Ginzburg, E. (2000). *Anaforun İçinde* (Çev. Gün Zileli). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Grossman, V. (2013). *Her Şey Geçip Gider*. İstanbul: Can Yayınları.
- Gruen, A. (2016). *İçimizdeki Yabancı* (Çev. İlknur İgan). İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Güngör, E. (2018). *Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı, Sürgün ve Yok Ediliş* (1917-1938). Ankara: Bengü Yayınları.
- İvanov, İ. İ. (1964). *Letter From a Russian Writer, Encounter. June 1964*, 88-89.
- Karimiy, Ğ. (2011). "Bahar Özlemi" (Akt. Veli Savaş Yelok). *Kurgan Edebiyat*. Ankara: 66-72.

- Karlov, S. V. (2011). *Massovie Reprissii v 1930 gg. (na materialah Hakassii)*, Abakan: Hakasskoe Knijnoe Izdastvo.
- Khlevniuk, O. (2003). "Party and NKVD: Power Relationship in The Years of The Great Terror", *Stalin's Terror, High Politicis and Mass Repression in The Soviet Union* (Ed: Barry McLoughlin, Kevin McDermott).
- Kınacı, C. (2019). *Kızıl Kırgın'ın Kadınları* (Akt. Cemile Kınacı). Ankara: Bengü Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2015). *Korku ve Titreme* (Çev. İsmail Yerguz). İstanbul: Su Yayınları.
- Kurmangaliyeva, E. G. (2013). "Kazakların Cesur Yazarı Tölen Abdik ve Eserleri". *Kardeş Kalemler*, 76.
- Melik, T. (2017). "Erkin". *Hikayalar*. Taşkent: Sharq-Ziyo-Zakovot.
- Melik, T. (2019). "Erkin". (Akt. Veli Savaş Yelok), *Kardeş Kalemler*. 147, 47-56.
- Manguel, A. (2013). *Okumalar Okuması* (Çev. Savin Okyay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- McLoughlin, B. ve McDermott, K. (2003). *Rethinking Stalinist Terror, Stalin's Terror, High Politics and Mass Repression in The Soviet Union* (Ed: Barry McLoughlin, Kevin McDermott).
- Mayor, F. ve Forti, A. (2000). *Bilim ve İktidar*. Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Mahmudova, N. (2007). *Qatag'on Kurbanı Kızının Hatıralar*, Taşkent: "Musıqa" Neşriyatı.
- Nurjekeuli, B. (2015). "Ey Dünya Ey". *Julduz Dergisi*, Nu. 7, 72-140, Almatı. Romanın Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli için bk. Beksultan Nurjekeuli, (2018). *Ey, Dünya Ey!*. (Çev. Gülşat Şaykenova), Ankara: Bengü Yayınları.
- Öksüz, Gamze. (2018). "Gulag Kamplarından Gelen Çılgılık". *Roman Kahramanları Dergisi*, 35, 74-81.
- Papkov, S.A. (1997). *Stalinskiy Terror v Sibiri 1928-1941*. İzdatelstvo Sibirskogo Otdeleniya Rossiskoy Akademii Nauk, Novosibirsk.
- Rıbakov, A. (1990). *Arbat Çocukları 1935 Yılı ve Sonrası*. (Çev. Uğur Büke). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sagintay, S. K. (2011). *Eñgimeler*. Astana: Profi-Medna.
- Salahov, İ. (2013). *Kolima Mahkûmları*. (Akt. Dr. Yusuf Özçoban). Konya: Kömen Yayınları.
- Shearer, D. (2003). "Social Disorder, Mass Repression an the NKVD During The 1930s, Stalin's Terror", *High Politics and Mass Repression in The Soviet Union* (Ed: Barry McLoughlin, Kevin McDermott). Makalenin diğer versiyonu için bk. Cahiers du monde Russe, *Russie - Empire Russe - Union soviétique et États indépendants* 42/2-4 | 2001 La police politique en Union soviétique, 1918-1953.
- Sharif, B. M. (2007). *Haqdan Halqqa*. "Taşkent: Musıqa" Nashriyoti.
- Soljenitsın, A. (1974). *Gulag Takım Adaları*. İstanbul: Nebioğlu Yayınları.
- Sorensen, J. M. (2013). "Bir Pasif Direniş Stratejisi Olarak Mizah: Şiddete Karşı Mizah". *Cumhuriyet Bilim Teknoloji*, No:1371, 10-11.
- Söylemez, O. ve Azap, S. (2016). *Türk Dünyası Edebiyatları Hikâye Çözümlemeleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şalamov, V. (2010). *Kolimskiye Rasskazı*. AST, Moskva.
- Şamsutdinov, R. (2018). *Qatag'on Kilingan Yurtdaşlarni Hatirlab*. Taşkent: Akademnashr.

Turdiyev, Ş. (2006). *Ular Germaniyada Ukıgan Ediler*. Taşkent.

Yakubov, A. (1996). “Buzkaymak (Dondurma)”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 1.

Yusufoğlu, Ş. (2009). *Kefensiz Gömülenler* (Akt. Şuayip Karakaş). Ankara: Berikan Yayınevi.

<https://www.google.com.tr/search?q=Stalin's+green+jacket&biw=1600&bih=805&t-bm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwinh4OnpMbQAhXCD-ywKHTTZAuIQsAQIGQ> Erişim tarihi: 26.11.2016

https://www.google.com.tr/search?q=House+of+Terror+Museum+Budapest+automobile&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwj3vZeTwNvUAhUJ-ChoKHfW8ANoQ_AUIBygC&biw=1600&bih=805&dpr=1 Erişim tarihi: 26.06.2017

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/499308/Siyaseten_teror_sucu_ve_totalitarizm.html# (Ahmet İnsel, Siyaseten Terör Suçu ve Totalitarizm, Cumhuriyet Gazetesi, 17 Mart 2016) Erişim Tarihi: 11.04.2018

<https://www.e-psikiyatri.com/siddete-karsi-mizah-43906> Erişim Tarihi: 21.05.2019

Extended Summary

During the Stalin tyranny in the USSR, just before the Second World War, millions of people were taken into custody and hundreds of thousands of people were shot or sent to labour camps. In the literature, this is called Repressiya. The effect of fear created by the state lasted for decades and people lived in fear of being arrested or shot at any moment. Even after years, this sensation of fear, has been the source of literature. The enforcements which took place during that period have been written in various aspects in many literary genres. These can be classified as not only literary works but also historical documents. In this article, the autobiographical stories written by the witnesses who managed to survive miraculously from the deadly conditions that Repressiya uncovered were evaluated in a comparative manner. Along with Repressiya victims; the ones who were accused to be Kulak, Trotskyist or pro-NEP, who were discredited from the Party, World War II captives and many others suffered the same fate and faced the terror of the same inhuman understanding. It is impossible to distinguish these events in a certain way. In the article, in the USSR, which applied political fear / state fear at the most systematic level in the history of humanity during and after the mentioned period (1937-1938), the literary texts describing the level of fear in society will be discussed with similar aspects, or rather, these literary texts are written in autobiographical style and those expressed in the structure and style will be evaluated around the concepts of fear, suspicion and informant. Repressiya victims and / or victims who share common suffering are no different from any individual anywhere in the world. Those who read their stories can easily identify with the condition of victims before or after they become victims. The stories of the real or literary fiction of the experiences are so inhumane that the reader reads the stories in a sceptical way to distinguish whether these things are real or not. Intellectuals arrested or killed since the 1920s; in 1927-1928, the rich which state confiscated with Kulak accusations, religious people; political dissidents, which were damaged in 1937 with Repressiya, ordinary citizens with no political connection, government officials; soldiers accused of being captured by Germans after World War II; the artists, intellectuals, scientists and state officials etc. accused of acting against the ideology again after 1947. They all were shot in the chaos of the absence of justice, imprisoned unjustly or sent to labour camps with severe conditions. Under the conditions created by chronological periods of time before and after the repression, the moods of the citizens of the USSR are shaped around the following emotions: they are in desperation caused by emotional deprivation and loneliness, which are devastating in spirit; their emotions and sensitivities are blunt. They are usually in a state of apathy that does not feel devotion even to those closest to them. Citizen of the USSR; He is a coward, sceptical, withdrawn and antisocial, he lives his life-in routines because he lives at any time with the fear of being accused and punished. His family and work life are limited and self-centralized, he is apart from uniqueness and creativity, deprived of the ability to take the initiative and considers being connected to the hierarchy as a safe living space. As such, he is the first to withdraw, and ultimately theatrical, as it makes life contrary to his reality. The most strictly implemented collective

fear politics left the citizens of the USSR, regardless of their ethnicity, with the fear of stigmatization, labelling, exclusion and annihilation. The danger posed by an aggressive state is everywhere, the accusation can come at any time. No one is safe anymore, everyone has faced the possibility of being declared an enemy of the state in paranoia, and most importantly, there is no safety mechanism for a fair trial. Those who have their lives turned upside down with a hurricane issued by the state cannot find anything to hold on to before they can understand what happened to them. There is terror in the USSR. An intense, horrifying terror that eliminates all different thoughts and personal opinions. In this article; the poems of Bahtiyar Vahabzade's *Two Fears* and the literary voices in the prose texts in Turkic World literature are discussed together with the memories and evaluations compiled with the real-life memoirs and assessments in Orlando Figes' *Private Life in Stalin's Russia*. In addition, the quotes and evaluations were also included in the study from the works of Aleksander Soljenitsin's *The Gulag Archipelago*, Vasili Grossman's *Forever Flowing*, Arthur Koestler's *Darkness at Noon*, Svetlana Aleksiyevic's *The Unwomanly Face of War* and Eugenia Ginzburg's *Journey Into the Whirlwind* and *Within the Whirlwind*. In this way, the autobiographical stories written by the people who witnessed the miraculous survival of the deadly conditions caused by Repressiya in an almost epic manner, the reflections of these stories in literature and the scientific sources were evaluated together. Furthermore, one of the most important charges that Repression victims were accused was their relations with Turkey and their love to Turkey which has been referred in the paper. The humorous dimension of the accusations and practices is also discussed in the article as a separate title.

